

گفتوگو له گهل ChatGPT ده ربارهي...

فلسفه و هونه ر
ليکولينه وه له په يوه ندي نيوان جواني و واتا

تاماده کردني
د.. نرسلان سه يذزاده

پيدا چونه وه
م . نهمين محمهد

۲۰۲۴

پیناسه‌ی کتیب

- ناوی کتیب : فلهسه‌فه و هونه‌ر
- لیکۆلینه‌وه له په‌یوه‌ندی نیوان جوانی و واتا
- بابته : فلهسه‌فه
- ئاماده‌کردنی : د. ارسلان سید زاده
- پیداجوونه‌وه : م . ئەمین محهمه‌د
- تایپ : ارسلان سید زاده
- دیزاین : ریبین همه‌أمین
- وینه‌ی به‌رگ : راویژ ئارام
- چاپخانه : چاپخانه‌ی پاندا
- تیراژ : ۵۰۰ دانه
- ژماره‌ی سپاردن :

پېرست

- پېشه‌کی ٤
- پېشه‌کییه‌ک بۆ په‌رتوکه‌که ٥
- پېناسه‌ی فهلسه‌فه و گرنگیه‌که‌ی ٧
- گرنگی فهلسه‌فه ٨
- میژووی فهلسه‌فه، و سه‌رچاوه‌ی وشه‌ی “فهلسه‌فه ٩
- پرسیاره فهلسه‌فیه بنه‌ره‌تییه‌کان ١٢
- فهلسه‌فه‌ی کۆن ١٦
- فهلسه‌فه‌ی سه‌ده‌ی ناوه‌راست ٢٠
- فهلسه‌فه‌ی مؤدیرن ٢٤
- فهلسه‌فه‌ی تاقیکاری ٢٧
- به‌شداریه‌کانی فهلسه‌فه‌ی ئەزموونیی ٣٠
- فهلسه‌فه‌ی هاوچه‌رخ ٣٢
- فهلسه‌فه‌ی بوونگه‌راییی ٣٥
- بیرۆکه سه‌ره‌کییه‌کان له فهلسه‌فه‌ی بوونگه‌راییدا ٣٨
- فهلسه‌فه‌ی شیکاری ٤٠

- بیرۆکه سەرەکییەکان لە فەلسەفەى شیکاریدا..... ٤٣
- فەلسەفەى پیکهاتەگەرایى وپاش پیکهاتەگەرایى..... ٤٤
- بیرۆکه سەرەکییەکان لە پۆستستراکچەرالیزمدا..... ٤٧
- لقەکانى فەلسەفە..... ٥٠
- فەلسەفە و بەکارهێنانى زانستى..... ٥٥
- فەلسەفە وهك رېبەریك بۆ زانست..... ٥٧
- فەلسەفە و بەکارهێنانى پراکتیکى..... ٦٠
- فەلسەفە لە ژيانى رۆژانهدا..... ٦٥
- فەلسەفە و پەروەردە..... ٧١
- فەلسەفە و تەکنەلۆژیا..... ٧٥
- فەلسەفە کاریگەرەکان..... ٧٧
- فەلسەفە و هونەر..... ٨١
- گرنگی فەلسەفە لە جیهانى هاوچەرخدا..... ٨٦
- دریژەدان بە خویندن و تیگەیشتن لە فەلسەفە..... ٨٨
- تێپرامان لە داهاووی فەلسەفە و هونەر..... ٩٠

سیاس نامہ

چەند سالیک پيش ئیستا کتیبکم خویندنهوه به ناونیشانی (ئەمه ژيانی خۆته کاتی به ئەزموون کردن نیه) بو نوسەر (جیم دونوفان) که دەرھینەرکی کەنەدیە ، منیش هەر کات بیرم دەکردوہ که چۆن بتوانم شتیک بکەم که دوبارە نەبیت ،یان هەمان شتی خەلک نەبیت یان کەمتر نەبیت ،هەول بەدەم لەو شوینەوہ دەست پیبکەم که ئەوانی که پیبگەیشتون کاتیک ئاشان بوم به (ChatGPT) وه گفتوگۆم لەگەلی ئەنجامدا ، بیرۆکە ی ئەوہم بۆ هات که سود لەم گفتوگۆیە وەربرگم که کۆمەلیک کتیب ئامادە بکەم که کتیبخانە ی کوردی پیبویستی پیبانە لە بوارە کانی پەروەردە ، گەشەپیدانی مرۆیی، رۆشنبیری ، فەلسەفە ، زیرەکی دەستکرد ،

به هۆی ئەوہی گفتوگۆکە به زمانی عەرەبی بوو پیبویست دەکرد که وەرگیڕین بۆ زمانی شیرینی کوردی ئەم کارەیش لە رپی (Google translate) ئەنجامدرا بەلام گوگل ناتوانیت مافی وەرگیڕان وەکو پیبویست بدات، چونکە نووسینی مرۆف پیبویستی به پینوسی مرۆفە لیڕەوہ رومان کردە لای زۆر بەرپز مامۆستا (ئەمین محەمەد) که پیدانەوہ یان پیدابکات به خامە پر پرشتەکە ی بەرپزیشیان پەرتوکەکانی جوانترکرد ، ئیمەش پر به دل دەست خۆشی لە بەرپزبان دەکەین وھیوای تەمەن درپژی وە ئاسوودەیی بۆ دەخوازین هیوادارین که هەمیشە خاوەن کاری نوی و بەرھەمی نوخ بیت ، به هیوای ئەوہین ئەم کارە ی ئیمە جیگای رەزامەندی خودای پەروەردگار بیت پاشان سود بەخشیت به خوینەرانی ئازیزمان وکەلینیک لە کتیبخانە ی کوردی پرپکاتەوہ .

د . ارسلان سیدزادە

سلیمانی ... ۲۰۲۴

به ناوی خودای گهوره و میهره بان

پیشه کی

لهو ساتانهی که جوانییه کانی هونەر ئەزموون دەکهین، ههست دهکهین که پرووبه پرووی ئەزموونییکی بیهاوتای دهبینه وه که ههسته کانمان هان ده دات و به شیوه یه کی نهیی و قوول له گهل بیرکردنه وه کانمان یه کده گریت. هونەر تهنه کۆمه لیک رهنگ، شیوه، یان وشه ی به وردی ریکخراو نییه، به لکو ئامرازیکه که جه وه هری خودی مروفایه تی ده رته بریت، که له ریکه یه وه ههسته قووله کانمان و بیرکردنه وه ی ئالۆزمان ئاشکرا ده بییت .

فهلسه فه وه کو ئامرازیک بو لیکدانه وه ئەم دیارده هونهرییه وه ستاوه، له نهینییه کانی جوانی ده کۆلیته وه و ره ههنده جوراوجوره کانی ئاشکرا ده کات. به دریزایی میژوو مامه له ی له گهل ئەوه دا کردوه که هونەر چون کاریگه ری له سهر دهروونی مروف ده بییت، ههروه ها چون به ره همه هونهرییه کان ده توانن به شیوه ی جوراوجور واتای قوول ده برین. فهلسه فه و هونەر له ههولیکه ی هاوبه شدا یه کده گرن بو لیکۆلینه وه له سنوره کانی جوانی واتاکانی، ئەمهش وایان لیده کات هاوبهش بن ولیک جیانه بنه وه .

لهم چوارچیوه یه دا ئەم تووژینه وه یه ههولده دات به دواداچوون بو په یوه ندی قوول و تیکه لاوی نیوان فهلسه فه و هونەر بکات، پیدچوونه وه به چۆنیه تی کارکردنی هه ریه که یان بو ده وله مندکردنی ئەو ویتتر و فراوانکردنی ئاسۆکانی تیگه یشتن و ده برین. ئیمه سه رنج ده خه ینه سه ر چه مکه کانی جوانی واتا وه ک ئەوه ی له فهلسه فه دا مامه له ی له گهل ده کریت، و شوینیپی ده گرین که چون بزووتنه وه فهلسه فییه جوراوجوره کان به شدارییان له پیکه اتن و لیکدانه وه ی به ره همه هونهرییه کان کردوه به دریزایی سه ده کان. ههروه ها

لېكۆلېنەۋە لەۋە دەكەين كە ھونەر چۆن كاريگەرى لەسەر فەلسەفە ھەيە، چۈنكە بەرھەمە ھونەرىيەكان دەتوانن رېڭاكانى بىرى فەلسەفى ديارى بكەن و گەشەسەندنى پى بەخشىن .

لە رېڭەى ئەم شىكارىيەۋە بۆمان روون دەبېتەۋە كە چۆن ھونەر لە جوانى رووكەش تېدەپەرپېت بۆ ئەۋەى بگاتە قوولايى مروفايەتى، ھەروەھا فەلسەفە چۆن كاردەكات بۆ روونكردەۋە و سادەكردى ئەم ئەزموونە جوانكارىيە. ھونەر و فەلسەفە ۋەك ئامرازىك بۆ تېگەيشتن لە خود و جىھان پېكەۋە كاردەكەن و پېۋىستە بە وردى لەم پەيوەندىيە بكۆلېنەۋە بۆ تېگەيشتنىكى قوولتر لە داھىنەرى مروفا و كاريگەرىيەكانى.

نووسىنى پەرتوك لەسەر فەلسەفە پېۋىستى بە ھەول و وردەكارىيەكى زۆر ھەيە لەسەر زۆر بابەت. بەلام دەتوانم تېروانىنىكى گشتى يان نەخشە رىگايەك بۆ بابەتەكانى كتيبەكە و ھەندىك ناوەرپۆكى بنەرەتى كە دەتوانرېت بخرېتە نېۋ كتيبەكەۋە. لېرەدا پېشنيارىك بۆ ناوەرپۆكى كتيبەكە دەخەينەرۋو :

پېشەكەيەك بۆ پەرتوكەكە...

- پېناسەى فەلسەفە و گرنگىيەكەى
- مېژۋوى فەلسەفە و ئىتېمۆلۆژى
- پرسىارە فەلسەفىيە بنەرەتتېيەكان

بەشى يەكەم: فەلسەفەى كۆن

- فەلسەفەى يۆنانى: سوكرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ
- فەلسەفەى رۆژھەلات: فەلسەفەى ھىندى و چىنى
- فەلسەفەى رۆمانى.

بەشى دووھەم: فەلسەفەى مامناوھەند

- فەلسەفەى ئىسلامى: فارابى، ئىبىن سىنا، و ئىبىن روشد
- فەلسەفەى مەسىحى: سانت ئۆگستىن، تۆماس ئەكویناس

بەشى سېيەم: فەلسەفەى مۆدېرن

- فەلسەفەى ئەوروپى: دىكارت و كانت و ھىگل
- فەلسەفەى تاقىكارى: لۆك، ھيوم و بىكۆن

بەشى چوارەم: فەلسەفەى ھاوچەرخ

- فەلسەفەى بوونگەرايى: سارتەر، ھايدگەر
- فەلسەفەى شىكارى: روسىل، ويتگنشتاين
- فەلسەفەى پىكھاتەگەرايى و پۆستستراکچەرايىستى: فۆكۆ، دېرىدا

بەشى پىنجەم: لقە فەلسەفەيەکان

- مېتافىزىك
- تىۋرى زانين
- فەلسەفەى ئاكارى
- فەلسەفەى سياسى
- فەلسەفەى زانست

بەشى شەشەم: فەلسەفە و بەكارھېناني پراكتىكى

- فەلسەفە لە ژيانى رۆژانەدا
- فەلسەفە و پەرۋەردە

- فلسفه و تهکنه لوژیا
- فلسفه و هونه

تهنجام

- بیرکردنه وه له گرنگی فلسفه له جیهانی هاوچهرخدا
- چۆنیتهی بهردهوام بوون له خویندن و تیگه‌یشتن له فلسفه

پیشه‌کی پهرتوک : پیناسه‌ی فلسفه و گرنگیه‌که‌ی

پیناسه‌ی فلسفه :

فلسفه بواریکی لیکۆلینه‌وه‌یه که هه‌ولی تیگه‌یشتن له پرسیاره بنه‌ره‌تییه‌کان ده‌دات سه‌باره‌ت به بوون، مه‌عریفه، به‌هاکان، ده‌روون، زمان و بیرکردنه‌وه. ئەم بواره‌ش به هه‌ولدان بو وه‌لامدانه‌وه‌ی ئەو پرسیارانه ناسراوه که به شی‌وازی زانستی یان بیرکاری چاره‌سه‌ر ناکرین. فلسفه مامه‌له له‌گه‌ل بابه‌تگه‌لیکی وه‌ک سروشتی راستی، واتای ژیان، جه‌وه‌ری چاکه و خراپه و پرسه‌ قوول و ئالۆزه‌کانی تر ده‌کات .

فلسفه ده‌کریت به‌سه‌ر چهند لقیکی سه‌ره‌کیدا دابه‌ش بکریت :

۱. میتافیزیک : لیکۆلینه‌وه له سروشتی لوژیک و بوون .
۲. زانستناسی : لیکۆلینه‌وه له سروشتی زانین و سه‌رچاوه‌کانی و سنوره‌کانی .
۳. فلسفه‌ی ئاکاری : لیکۆلینه‌وه له به‌هاکان، ئاکاره‌کان و ئەوه‌ی به ره‌فتاری راست یان هه‌له داده‌نریت .
۴. فلسفه‌ی سیاسی : لیکۆلینه‌وه له سیسته‌مه‌کانی حکومه‌ت و ماف و ئهرکه سیاسییه‌کان .

۵. فەلسەفە دەروون: لېك—ۆلېنەۋە لە سروشتى دەروون و
ھۆشيارى .

گرنگى فەلسەفە :

۱. پېشخستنى بىرکردنەۋەي رەخنەگرانە: فەلسەفە مروققەكان فيرى
بىرکردنەۋەي لۆژىكى دەكات و بە وردى ئارگومېنتەكان شى
بەنەۋە. ئەمەش يارمەتيدەرە لە بېياردانى ئاگادارانە و
دووركەوتنەۋە لە ھەلەي لۆژىكى .

۲. تېگەيشتنىكى قوولتر لە جيهان: لە رېگەي فەلسەفەۋە دەتوانين
تېگەيشتنىكى قوولتر لە سروشتى مروققە و كۆمەلگا بەدەست
بەينين. فەلسەفە ئامرازەكان بۆ تېگەيشتن لە واتاي قوولترى ئەو
شت و رووداوانە دابين دەكات كە لە ژيانى رۆژانەماندا
رووبەروويان دەبينەۋە .

۳. پەرەپيدانى تېروانينىكى گشتگير: فەلسەفە يارمەتيدەرە لە
پەرەپيدانى تېروانينىكى گشتگير و يەكگرتوو بۆ ژيان، چونكە
لايەنە جياوازەكانى مروقى ۋەك زانست، ئايين، ھونەر و سياسەت
بەيەكەۋە دەبەستيتەۋە .

۴. چارەسەركردنى مەملانىكان: بەھۆي راياننى فەلسەفيەۋە
مروققەكان دەتوانن لە رېگەي گەتوگۆ و رېزگرتن لە بۆچوونى
جياوازەۋە فيرى چارەسەركردنى مەملانىكان بە شيوەيەكى لۆژىكى
و ئاشتيايە بېن .

۵. ھاندانى داھينان و بىرکردنەۋەي داھينەرانە: فەلسەفە ھانى
بىرکردنەۋە دەدات بە شيوەي نوخ و داھينەرانە. ئەمەش
دەتوانيت بېيتە ھۆي دۆزينەۋە و داھيناننى نوخ لە بوارە
جياوازەكاندا .

6. پېشكەشكردنى رېنمايى ئەخلاقى :فەلسەفەى ئاكارى چوارچىۋەيەك بۇ تىگەيشتن و پېناسەكردنى ئەو بەھا و ئاكارانە دابىن دەكات كە پېۋىستە بەھۆيانەوہ بژىن. يارمەتيدەرە بۇ بىياتنانى كۆمەلگايەك لەسەر بنەماى رېزگرتن و لىكتىگەيشتنى يەكتر .

7. پېشخستنى پەيوەندى كاريگەر :فەلسەفە تواناكانى پەيوەندى كاريگەر بەرز دەكاتەوہ لە رېگەى تواناى دارشتنى بىرۆكەكان بە روونى و بەرگريگردن لىيان بە شىۋەيەكى رېكخراو و باوەر پېكەر .

ئەنجام :

فەلسەفە تەنھا دىسىپلينيكى ئەكادىمى نىيە، بەلكو شىۋازىكى ژيانە كە يارمەتيمان دەدات باشتەر لە جيھان تىبگەين و بە شىۋەيەكى ژىرتەر و تىگەيشتووتر تىيدا بژىن. بە خوئندنەوہى فەلسەفە، باشتەر دەتوانىن بىرگردنەوہيەكى رەخنەگرانە و شىگردنەوہى بىرۆكەكان و تىگەيشتن لەو بەھا و بنەمايانەى كە رېنمايى ژيان و كۆمەلگاكانمان دەكەن .

مىژووى فەلسەفە، و سەرچاۋەى وشەى "فەلسەفە

وشەى "فەلسەفە" لە وشەى يۇنانى (philosophia) وەرگىراوہ ، كە لە دوو بەش پېكەتوۋە: "philo بە واتاى "خۆشەويستى"، وبە واتاى "حىكمەت" دانانىيەت . بۇيە وشەى "فەلسەفە" بە واتاى وشەيى "خۆشەويستى بۇ دانانى" دىت. دەوترىت ئەوہ فەيلەسوفى يۇنانى فېساگۇرس بووہ كە بۇ يەكەمجار ئەم زاراۋەيەى بەكارهيناوہ بۇ وەسكردنى كەسىك كە بەدواى زانىنى راستى و داناييدا دەگەرپت .

مېژووی فەلسەفە :

۱. فەلسەفەى كۆن :

• فەلسەفەى يۆنانى :فەلسەفەى يۆنانى كۆن بە سەرچاوهى فەلسەفەى رۆژئاوا دادەنریت. لە سەدهى شەشەمى پيش زايين بە فەيلەسوفە سروشتييهكانى وهك تاليس و ئەناكسىماندەر و ئەناكسىمېنيس دەستى پيكردووہ كه هەوليانداوه سروشت و گەردوون بەبى ئاماژەدان بە ئەفسانە روون بکەنەوہ .

◦ سۆكرات :سەرنجى لەسەر ئاكار و شيوازهكانى گفتوگووى ديالكتيكي بوو. هيچ نووسينيكي بەجینههيشتووہ، بەلام بيروۆكهكانى لە پيگهى شاگردەكانيهوہ گواستراونەتەوہ .

◦ ئەفلاتون :خويندكارى سۆكرات بوو، ئەكادىمياكهى دامەزراندووہ و چەندىن ديالوگى فەلسەفى نووسيوہ كه باسيان لە بابەتگهلى جوړاو جوړى وهك دادپەرورەرى و جوانى و راستى كردووہ .

◦ ئەرستۆ :خويندكارى ئەفلاتون بوو، لەسەر چەندىن بابەت نووسيوهتەى لەوانە ميتافيزيك، لۆژيك، ئاكار، سياست و زانستە سروشتييهكان .

۲. فەلسەفەى ناوہراست :

• فەلسەفەى ئىسلامى :لە سەردەمى زيپرینی ئىسلاميدا فەيلەسوفە موسلمانەكان بەشدارييهكى زۆريان لە گەشەسەندنى فەلسەفەدا كردووہ. لە نيوانياندا ديارترينيان فارابى و ئيبين سينا و ئيبين روشدن كه فەلسەفەى يۆنانى و ئىسلامييان تيكل كر دووہ و بەشدارييهكى گەورەيان لە بوارە جياوازهكانى زانستدا كردووہ .

• **فەلسەفەى مەسىحى**: گىرنگى بە ئاشتىكردنهوهى فەلسەفەى
يۇنانى لەگەل ئايىنى مەسىحى دەدات. لەنپو ديارترين
فەيلەسوفەكاندا سانت ئۆگستين و تۆماس ئەكويناس ھەيە .

۳. فەلسەفەى مۆدېرن :

• **رېنېسانس**: لە سەردەمى رېنېسانس (سەدەى ۱۴-۱۷)، ئەوروپا
گەواھى رېنېسانسىكى فەلسەفەى گەورە بوو بە جەختىكردنهوه
لەسەر مرۆفایەتى و لۆژيك .

◦ **ديكارت**: بە باوكى فەلسەفەى مۆدېرن ناسراوه، شىۋازى
گومانى سيستماتىكى و دەستەواژە بەناوبانگەكەى خۆى
ناساند، “پېموايە، بۆيە منم .”

◦ **كانت**: مامەلەى لەگەل بابەتەكانى وەك زانين و ئاكار و
جوانى كردووہ و بناغەى فەلسەفەى رەخنەيى دارشتووہ .

◦ **ھيگل**: تيۋورى ديالىكتىكى خستەروو بۆ پروونكردنهوهى ميژوو
و سروشت .

۴. فەلسەفەى ھاوچەرخ :

• **فەلسەفەى بوونگەرايى**: سەرنجى لەسەر واتاى بوون و ئازادىي
كەسى و بەرپرسىيارىتييە ديارترين نوينەرانى برىتين لە سارترە و
ھايدگەر .

• **فەلسەفەى شىكارى**: سەرنجى لەسەر زمان، لۆژيك و شىكارىي
چەمكەكانە .

• **پېكھاتەگەرايى و پۇست-ستراكتوراليزم**: سەرنجى لەسەر
پېكھاتەى كۆمەلایەتى و كەلتوورى زانينە، كە نوينەرى دياريان
فۆكۆ و دېرىدان.

ئەنجام :

فەلسەفە تەنیا مېژووی بېرۆكەكان نىيە، بەلكو پەرەسەندىكى بەردەوامى بېرۆكە و تىۋرىيەكانە كە ھەۋلى پروونكردنهوہ و تىگەيشتن لە جىهان و بوونى مروّف دەدەن. بە لىكۆلېنەوہ لە مېژووی فەلسەفە دەتوانىن تىبگەين كە بېرۆكە فەلسەفییەكان چۆن گەشەيان كرددوہ و چۆن جىھانى مۆدېرنىيان لە قالب داوہ .

پرسىارە فەلسەفییە بنەرەتییەكان

فەلسەفە ھەولدەدات وەلامى كۆمەلئىك پرسىارى بەرفراوان بداتەوہ كە باس لە چەندىن لایەنى بوون و زانىن و بەھاكان دەكەن. ئەم پرسىارانە دەتوانرئت بەسەر چەند بواریكى سەرەكیدا دابەش بكرئت :

۱. میتافىزىك :

- بوون چىيە؟ ئەم پرسىارە باس لە سروشتى بوون و سروشتى ئەو شتانە دەكات كە جىهان پىكدەھىنن .
- ئایا ئىمە ئىرادەى ئازادمان ھەيە؟ ئەم پرسىارە لىكۆلېنەوہ لەوہ دەكات كە تا چەند توانای برپاردانى ئازاد و سەربەخۆمان ھەيە يان ئایا كردارەكانمان پىشوەختە دیارىكراون .
- سروشتى كات و شوین چىيە؟ ئەم پرسىارە باس لە سروشتى كات و شوین و چۆنیەتى كارلئىكردنىيان لەگەل يەكتر و لەگەل بوونى فىزىكىدا دەكات .

۲. تىۋرى زانىن (ئەپستمۆلۆژيا) :

- زانىن چىيە؟ ئەم پرسىارە ھەولدەدات دیارى بكات كە زانىن چىيە و چى لە باوەر جىای دەكاتەوہ .

- چۆن زانست بەدەست بەيئىن؟ ئەم پرسىيارە لەو ئامرازانە دەكۆلپتەووە كە لە رپگەيانەووە زانين بەدەست دەهيئىن، جا چ لە رپگەي ئەزموونى هەستەووە، عەقل، يان نىگا ؟
- ئايا دەتوانين راستىهەكان بزائين؟ ئەم پرسىيارە باس لەووە دەكات كە تا چەند دەتوانرپت بگاتە راستى رەها يان ئەگەر هەموو زانينپك رپژەيى بپت .

۳. فەلسەفەي ئاكارى :

- چى باشە؟ ئەم پرسىيارە پيئاسەي چاكە دەكۆلپتەووە و چى واى لپدەكات وا بپت .
- چۆن بژين؟ ئەم پرسىيارە هەولدەدات ئەو بنەما ئاكارىيانە ديارى بكات كە دەبپت بەهۆيانەووە بژين .
- دادپەرەرى چپپە؟ ئەم پرسىيارە باس لە سروشتى دادپەرەرى و چۆنيەتى بەدەستهيئانى لە كۆمەلگادا دەكات .

۴. فەلسەفەي سىياسى :

- باشترين شيۆەي حكومەت چپپە؟ ئەم پرسىيارە بەدواداچوون بۆ سىستەمى سىياسى جياواز دەكات و چى گونجاوترينە بۆ بەدەستهيئانى دادپەرەرى و ئازادى .
- مافى مرؤف چپپە؟ ئەم پرسىيارە باس لە سروشتى مافەكانى مرؤف دەكات و ئەو مافە سەرەتاييانەي كە دەبپت رپزيان لى بگيرپت دەبپت چى بن .
- رۆلى تاك لە كۆمەلگادا چپپە؟ ئەم پرسىيارە هەولدەدات پەيوەندى نيوان تاك و كۆمەلگا ديارى بكات و بەرپرسىيارپتى هەريەكەيان بەرامبەر بەويتەر چپپە؟

۵. فەلسەفەى دەروون :

- **سروشتى ئاۋەز چۆنە؟ ئەم پرسىيارە باس لە سروشتى دەروون و ھۆشيارى دەھكات و چۆن جياوازن لە جەستەى فيزيكى .**
- **ئاۋەز چۆن كاردەھكات؟ ئەم پرسىيارە پرۆسەى دەروونىي و چۆنپەتى لىكدانەۋەى ئەزمونە دەروونىي و سۆزدارىپپەكان دەخاتە بەر لىكۆلىنەۋە .**
- **ئايا ئامپىرەكان دەتوانن ھۆشيارىيان ھەبپت؟ ئەم پرسىيارە باس لە ئەگەرى ھەبوونى ھۆشيارى ئامپىر و رۆبۆتەكان دەھكات و ئەو رەچاۋنەكردنى ئاكارىيانەى كە لەۋە سەرھەلدەدەن .**

۶. فەلسەفەى زانست :

- **زانست چىيە؟ ئەم پرسىيارە ھەۋلدەدات سروشتى زانست دىارى بھكات و چى لە فۆرمەكانى ترى زانين جىاي دەھكاتەۋە .**
- **چۆن دلنباين لە رەۋايەتى تيۆرە زانستىيەكان؟ ئەم پرسىيارە لەۋ پىۋەرانە دەكۆلىتەۋە كە ئىمە بۆ پشتراستكردنەۋەى رەۋايەتى و متمانەپىكرەۋى تيۆرىيە زانستىيەكان بەكارىيان دەھىينين .**
- **سنوورى زانست چىيە؟ ئەم پرسىيارە باس لەۋە دەھكات كە تا چەند زانست تواناى ۋەلامدانەۋەى ھەموو پرسىيارە بوونگەرايىپپەكانى ھەيە يان چ سنوورلىك ھەبپت كە ناتوانىت بىپرىت .**

ئەنجام :

پرسىيارە فەلسەفەيە بنەرەتییەكان ناۋەندىن بۆ تىگەيشتنىكى قوولتر لە جىهان و بوونى ئىمە تىيدا. فەيلەسوفەكان بە ھەۋلدان بۆ ۋەلامدانەۋەى ئەم پرسىيارانە بەشدارى دەكەن لە پەرەپىدانى زانستى مرۆف و قوولكردنەۋەى تىگەيشتنى مرۆف لە لايەنە جوراۋجۆرەكانى

ژیان. پرسیاره فلسه‌فییه‌کان ته‌نھا مه‌شقی ئەکادیمی نین، بەلکو
ئامرازێکن که یارمه‌تیمان دەدەن بە شیۆه‌یه‌کی رەخنە‌گرانه و
سیستماتیک بیری‌که‌ینه‌وه سه‌بارەت به‌و پرسه‌ بنه‌رە‌تیانه‌ی که له‌ ژیا‌نی
رۆژانه‌ماندا رۆوبه‌روومان ده‌بنه‌وه .

بەشى يەكەم: فەلسەفەى كۆن

فەلسەفەى كۆن ئاماژەيە بۇ ئەو قۇناغە زەمەنەى كە لە سەرەتاي فەلسەفە لە كۆندا دريژ دەبېتەو وەك فەلسەفەى يۇنانى، لەگەل فەيلەسوفەكانى وەك ئەفلاتون و ئەرستو و تا كۆتايى فەلسەفەى دېرىنى رۇمانى بەردەوام دەبېت. فەلسەفەى كۆن سەرنج دەخاتە سەر پرسىيارە بنەرەتییەكان سەبارەت بە بوون و راستى و ئاكار و دادپەرورەى و لە سەردەمەكانى دواتردا بنەمايەكى گرنكى بۇ بىرکردنەوہى فەلسەفەى پيکھيئاوہ .

فەلسەفەى يۇنانى

فەلسەفەى يۇنانى يەككە لە كۆنترين نەریتە فەلسەفییەكانى ميژوو، و پەيوەستە بە فەيلەسوفە كۆنەكانى يۇنانى وەك سوكرات و ئەفلاتون و ئەرستو. فەلسەفەى يۇنانى بە جەختکردنەوہ لەسەر گەران بەدوای راستى و مەعريفە و ئاكاردا تايبەتمەند بوو و ھەولى تىگەيشتن لە سروشتى بوون و شوپنى مرؤف لە گەردووندا دەدا. فەلسەفەى يۇنانى لە ژيژ كاريگەريى كەلتوور و بىرکردنەوہى يۇنانى كۆن بووہ و بە بنەماى پيشكەوتنەكانى دواتر لە فەلسەفەى رۇژئاوا و جيھانىى دادەنرا .

سوكرات و ئەفلاتون و ئەرستو سى لە ديارترين فەيلەسوفى يۇنانى كۆنن:

۱. سوكرات: لە سەدەى پيئجەمى پيش زايين لە ئەسيناي پايتەخت ژياوہ بە شيوازى وروژاندنى پرسىيار و گفتوگووى فەلسەفى لەگەل ھاوولاتيان بە دامەزرينەرى ئەو شتە دادەنریت كە بە ميتؤدى سوكراتى ناسراوہ، كە تيشك دەخاتە سەر گەران بەدوای راستى و ئاكاردا تىگەيشتن .

۲. ئەفلاتون :خویندکاری سۆكرات بووه و دامهزرىنهرى ئەكادىمىيى
ئەسىنايه يەككە له ديارترين فهيلهسوفهكانى ميژوو. ئەفلاتون
مامهلهى لهگهه بابەتگهلى جوړاوجوړدا كردوو، لهوانه تيؤرى
بيروكهى ئەبهدى و دؤخى ئايدىال و به شيوازى گيپرانهوهى له
نووسىنى دىالوگى فهلسهفیدا ناسراوه .

۳. ئەرستو :خویندکاری ئەفلاتون بووه و يەكك بووه له فهيلهسوفه
گهورهكانى ميژوو. ئەرستو بهشدارىيهكى بهرچاوى له چەندىن
بوارى فهلسهفەدا كردوو، لهوانه ميتافيزيك، ئاكار و سياسهت.
كارىگهرييهكى زؤرى لهسەر بيركردنهوهى پوژئاوايى و جيهانى
ههبوو، و لوژىكى ئەرستو و قوتابخانهى ئەفلاتونىزمى دامهزراند .

بيروكه و بهرهمهكانيان به بنهمايهكى گرنگ له گهشهسەندنى
فەلسەفەى پوژئاوا دادەنریت و خالى دەستپيكي بو زوريك له قوتابخانه
فەلسەفیهكان له سەردەمهكانى دواتردا پيکهيئاوه .

فەلسەفەى پوژههلاتى

فەلسەفەى پوژههلات، لهوانهش فهلسهفەى هيندى و چينى، به
جهختکردنهوه لهسەر چهمکهكانى وهك يهكگرتوويى پوچى، دەربرينى
ئايينى و تيرپامانيكى فهلسهفەى تايبهتمەنده. ليرهدا تيرپوانينيكى
گشتيى بو هەريهكەيان :

۱. فەلسەفەى هيندستان :نهرىته فهلسهفیه جوړاوجوړهكانى وهك
هيندؤسى، بودايى و جاينيزم لهخۆدهگریت. فهلسهفەى
هيندستان تيشك دهخاته سەر چهمکهكانى وهك دارشانا (زانين)،
كارما (كردهوه) و موکشا (رزگارى پوچى). كهسايهتیه ديارهكانى
بريتين له فهيلهسوفه گهورهكانى وهك گاوَتاما بودا، شانكارا و
پامانوجا .

۲. **فەلسەفەى چىنى** : نەرىتە فەلسەفەىيەكانى وەك كۆنفۇشىۋىسىزم، داۋىزم و موھىزم لەخۇدەگرېت. فەلسەفەى چىنى تىشك دەخاتە سەر چەمكەكانى وەك سروشت و ھاوسەنگى و بوونى ئاشتىانە. فەيلەسوفە ديارەكانى چىن برىتىن لە كۆنفۇشىۋىس، لاۋزى و مۆھى .

ھەردوو نەرىتەكە رەنگدانەوہى فەلسەفەىيەكى ئالۆز و ھەمەچەشنن كە لە ئەزمونە قوولە كەلتوورى و ئايىنىيەكانەوہ گەشە دەكات، و رۆلېكى گرنگ دەگېرېت لە دارشتنى بىرى فەلسەفەى جىھانىي و تېگەيشتنى مرؤف لە خود و جىھان .

فەلسەفەى رۆمانى

فەلسەفەى رۆمانى زۆر لە ژېر كاريگەرىي فەلسەفەى يۆنانيدا بوو، بەو پىيەى بىرۆكەى فەلسەفەى يۆنانى ھاوردە دەکرد و دووبارە لېكدانەوہى بۇ دەکردەوہ بۇ ئەوہى لەگەل چوارچىۋەى كەلتوورى و سىياسى رۆمانيدا بگونجىت. فەيلەسوفە رۆمانىيەكان سىستەمى فەلسەفەى نوپيان دانەھىناوہ، بەلكو بەشدارىيان كردووہ لە گواستنەوہ و عەرەبىكردى بىرۆكەى فەيلەسوفە يۆنانىيەكان .

فەيلەسوفە ديارەكانى رۆمانى برىتىن لە :

۱. **سېنېكا** : فەيلەسوف و مېژوونووس و نووسەرى رۆمانى بووہ و لە رىزى ديارترىن فەيلەسوفەكانى سەردەمى رۆم دادەنرېت. ئەو ھەزى لە ئاكار و ژيانى ھۆشمەندى بوو .

۲. **ماركوس ئۆرېليۇس** : ئىمپراتۆر و فەيلەسوفىكى رۆمانى بووہ، و بە يەككە لە ديارترىن فەيلەسوفەكانى ناوچە گەرمەكان دادەنرېت. بەرھەمى فەلسەفەى گرنكى وەكو مېدىتەيشنەكان نووسىوہ .

۳. ئۆگستين : له سەدەى چوارەمى زايىنى ژياو، و يەكك بوو له ديارترين فەيلەسوفەكانى مەسىحى. لەسەر بابەتەكانى وەك خودا، ئاوەز و كات نووسىويەتى .

فەلسەفەى رۆمانى نوینەرايەتى پردیكى گرنگ دەكات له نیوان فەلسەفەى كلاسىكى یۆنانى و فەلسەفەى مەسىحى كه له سەردەمەكانى دواتردا پەرەى سەند .

بەشى دووھەم: فەلسەفەى سەدەى ناوھەراست

فەلسەفەى سەدەى ناوھەراست ئاماژەىە بۇ ئەو قۇناغە مېژووئىيەى كە لە نېوان فەلسەفەى كۆن (يۇنانى و رۇمانى) و فەلسەفەى مۇدېرن پرووئىدا، كە بە نىكەىى لە سەدەى پېنچەمى زايىنىيەوە تا سەدەى پانزەھەم درېژدەبېتەوە. ئەم قۇناغە كارىگەرىيەكى زۇرى لەسەر گەشەسەندنى بېرى فەلسەفەى ھەبوو، و فەىلەسوف و قوتابخانەى بېرى جۇراووجۇرى لە ھەردوو جىھانى ئىسلامى و مەسىحىدا لەخۇگرتبوو .

فەلسەفەى ئىسلامى :

لە سەردەمى زېرپىنى ئىسلامىدا (لە سەدەى ھەشتەمەوە تا چواردەھەم) فەلسەفەى ئىسلامى گەواھى سەرفرازىيەكى گەرە بوو. فەىلەسوفانى ئەم سەردەمە مىراتى يۇنانى و ھىندى و فارسىان لەگەل فەلسەفەى ئىسلامى تىكەل كەرد و بوو ھۆى پەرەسەندنى بېرىكى دەولەمەند و ئالۇزى فەلسەفەى. لە ديارترىن فەىلەسوفەكانى ئەم قۇناغە :

۱. فارابى (۸۷۲-۹۵۰ ز) :

- ئەو بە "مامۇستای دووھەم" ناسراوہ لە دوای ئەرستو .
- قسەكەردن لەسەر چەندىن بابەت وەك سىياسەت، ئاكار، و لۇژىك .
- نووسىنەكانى سەبارەت بە شارە فەزىلەتدارەكە و كارىگەرىيەكانى لەسەر بېرى سىياسى .

۲. ئىبن سىنا (۹۸۰-۱۰۳۷ ز) :

- لە رۇژئاوا بە "ئەقىسىنا" ناسراوہ .

- ئينساكلۆپىدىيى گەورەي نووسيوە كە بابەتگەلى جۇراوجۇرى وەك پزىشكى و فىلسەفە دەگرېتەوہ .
  - كتيبەكانى "الشيفا" و "القانون فى الطب" له بهناوبانگترين بهرهمەكانين .
  - چارەسەر كوردنى پرسەكانى ميتافيزيك، دەرۋون و بوون .
۳. ئەلغەزالى (۱۰۵۸-۱۱۱۱ز) :

- فىلسەفە و سۆفىگەرى تېكەل كرددوہ .
  - رەخنەگرىكى توندى فىلەسوفە عەقلانىەكان له كتيبى "ناتەبايى فىلەسوفەكان" .
  - ھەولېدا فىلسەفە و ئايىنى ئىسلامى ئاشت بكاتەوہ .
۴. ئىبن روشد (۱۱۲۶-۱۱۹۸ز) :

- له رۇژئاوا بە "Averwes" ناسراوہ .
- بەرگرىكارى فىلسەفەي ئەرستۇ بووہ .
- ئەو لېكدانەوہ و روونكردنەوہكانى بۇ بەرهمەكانى ئەرستۇ پېشكەش كرددوہ كە كارىگەرىيەكى زۇرى لەسەر فىلسەفەي سەدەي ناوہراستى رۇژئاوا ھەبووہ .
- كتيبەكەي بە ناوى "ناتەبايى" وەلامىكە بۇ ئەلغەزالى .

فىلسەفەي مەسىحى ناوہند :

- له ئەوروپا فىلسەفەي مەسىحى زۇر له ژېر كارىگەرىيى بېرى كلاسكىكى يۇنانى و رۇمانىدا بوو، كە لەگەل فىركارىيەكانى مەسىحىدا تېكەل بوو. له ديارترين فىلەسوفە مەسىحىيەكانى ئەو قۇناغە :

۱. سانت ئۆگستين (۳۵۴-۴۳۰ ز) :

- يەككە لە كەسايەتییە گرنگەكانى گەشەسەندنى بیری مەسیحی .
- كتیبهكانى "دانپیدانانەكان" و "شارى خودا" لە دیارترین بەرھەمەكانین .
- چارەسەرکردنى پرسەكانى وەك كات، ئیرادەى ئازاد و پەيوەندى نیوان ئیمان و عقل .

۲. ئەنسیلمى كانترېپرى (۱۰۳۳-۱۱۰۹ ز) :

- ئەو ئارگومینتى ئۆنتۆلۆژى بۆ بوونى خودا پەرەپیدا .
- ھەولیدا بە بەكارھینانى عقل بوونى خودا و عقیدەى مەسیحی بسەلمینیت .

۳. تۆماس ئاکویناس (۱۲۲۵-۱۲۷۴ ز) :

- يەككە لە بەناوبانگترین فەیلەسوف و ئیلاھیاتناسەكان .
- فەلسەفەى ئەرستۆى لەگەل فیركارییە مەسیحییەكان تیکەل کردووہ .
- كتیبهكەى "Summa Theologiae" بە يەككە لە بەرھەمە کلاسیکەكانى فەلسەفەى مەسیحی دادەنریت .
- باس لە پرسەكانى وەك پەيوەندى نیوان ئیمان و عقل، سروشتى خودا و ئاکار دەكات .

ئەنجام :

فەلسەفەى ناوہند قۇناغیكى دەولەمەند بوو بە بەرھەمھینانى فیکری و فەلسەفەى، بەو پئیەى گەواھیدەرى یەكگرتن و گەشەکردنى چەندین بیروکەى کەلتوور و شارستانییەتە جیاوازەكان بوو. بە خویندنهوہى

فەلسەفەى ميانرەو دەتوانىن لەو تىيگەين كە فەلسەفە چۆن پەرەى سەندووە و كارىگەرى لەسەر فەلسەفەى مۆديرن و ھەردوو بىرى رۆژئاواىى و ئىسلامى ھەبوو. ئەم قۇناغە پردىكى گرنگ بوو لە نيوان سەردەمى كۆن و سەردەمى مۆديرن، چونكە بەشدارىيەكى بەرچاوى لە چەندىن بواردا وەك مېتافىزىك، ئاكار، سىياسەت و زانستدا ھەبوو .

بەشى سېيەم: فەلسەفەى مۇدېرن

فەلسەفەى مۇدېرن ئامازەيە بۇ ئەو قۇناغەى كە بە نزيكەيى لە سەدەى حەقدەھەمەو دەستى پيكردووہ و تا كۆتايى سەدەى نۆزدەھەم بەردەوام بووہ. ئەم قۇناغە بە گواستنەوہ لە بيري سكولاستيكي نەريتيى كە لە سەدەكانى ناوہراستدا زال بوو بۇ رېبازيكي عەقلانيتەر و ئەزموونيتەر بوو. فەيلەسوفەكان لەم قۇناغەدا سەرنجيان لەسەر بابەتگەليكي نوخ وەك مەعريفە، ئازادى، بوون، عەقل، زانست بوو. ليژەدا چاويك لە ھەندېك لە كەسايەتبيە سەرەككيبەكان و بەرەستەكانى فەلسەفەى مۇدېرن دەكەين:

۱. رېنى ديكارت (۱۵۹۶-۱۶۵۰ ز):

- ديكارت بە دامەزرېنەرى فەلسەفەى مۇدېرن دادەنرېت .
- كتيبي "بيريكردنەوہ لە فەلسەفەى يەكەم" بە يەكيك لە گرنگترين بەرھەمەكانى دادەنرېت .
- ئەو گومانى ميتۇدۇلۇژى و ئارگوميئنتە بەناوبانگەكەى خۇى ناساند كە "پيماويە، بۇيە منم (Cogito, ergo sum)"
- ديكارت دووانەيى فەلسەفى لە نيوان عەقل و جەستە دامەزراند، پيى وابوو عەقل و ھوشيارى جياوازن لە جەستەى فيزيكى .

۲. باروچ سپينۇزا (۱۶۳۲-۱۶۷۷ ز):

- فەلسەفەيەكى ميتافيزيكي و ئاكارى يەكگرتووى پەرەپيىدا .
- لە كتيبي "ئەكار"دا تيۇرى خۇى لەبارەى خودا و سروشت وەك يەك شت (مۇنيزم) خستۇتە روو .
- دووانەى كارتيزى رەتكردەوہ، بەو پيىەى كە عەقل و جەستە دوو رووى يەك دراون .

۳. جۆن لۆك (۱۶۳۲-۱۷۰۴ ز) :

- يەككە له پيشەنگەکانی فەلسەفەى ئەزموونى .
- له كتيبي وتاریکدا سەبارەت بە تیگەیشتنی مرۆف، ئاماژەى بەووە کردوووە كە زانیین له ئەزموونى هەستەووە سەرچاوە دەگریت .
- ئەو تیۆرى "گرېبەستى كۆمەلایەتى" ى خستەپروو، كە بیرى لیبرالی مۆدیرن دامەزراند .
- ئەو مافەکانى ژيان و ئازادى و مۆلك و مالى دووپاتكردهوه .

۴. جۆرج بېركلی (۱۶۸۵-۱۷۵۳ ز) :

- يەككە له دیارترین فەیلەسوفە ئایدیالیستەکان .
- له كتيبي بنەماکانى زانیینى مرۆفدا، ئاماژەى بەووە کردوووە كە شتە مادىیەکان تەنیا وەك بیروكە له مېشكماندا بوونیان هەیه .
- ئەو تیۆرییەى خستەپروو كە "بوون بریتییه له هەستكردن (Esse est percipi)." .

۵. دەیفید هیوم (۱۷۱۱-۱۷۷۶ ز) :

- يەككە له گرنگترین فەیلەسوفە ئەزموون گەراییهکان .
- له كتيبي لیكۆلینەووەیهك سەبارەت بە تیگەیشتنی مرۆفدا، هۆكارگەرایى خستە ژیر پرسیارەووە و گومانى فەلسەفى سەبارەت بە ئیندیكشن دامەزراند .
- ئەو دەیگوت زانیینى ئیمە لەسەر جیهان بەندە بە خوو و ئەزموونەووە نەك بە عەقلى زگماكى .

6. ئيمانويل كانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴ ز) :

- كانت له رېگه‌ی فەلسەفە‌ی رەخنە‌ی خۆبە‌و شۆرشی له فەلسەفە‌دا کرد .
- له رەخنە‌ی عەقلى پاكدا، ئاماژە‌ی بە‌وە کردووە كه زانين له كارلېكى عەقل له‌گەل ئەزموونە‌و سەرچاوە دە‌گریت .
- چەمكە‌كانى وهك "پۆله‌كان" و "شت-له‌خۆيدا" ناساند.
- له كتيبى "رەخنە له عەقلى پراكتيكي"دا، باسى له ئاكار كرد و چەمكى "ئەركى كانتى" و "فەرمانى رەها" ى دامەزرااند.

7. جورج ويلهيلم فريدريش هيگل (۱۷۷۰-۱۸۳۱ ز) :

- يەكێك له ديارترين فەيلەسوفە ئايدىيالىستە‌كانى ئەلمانى .
- تيۆرى دىيالىكتيكي خستە‌روو كه گەشە‌سەندنى بىرۆكه و كۆمە‌لگە‌كان له رېگه‌ى كارلېكى نيوان تيز و دژە تيز و كۆكردنە‌و رپون دە‌كاتە‌و .
- له كتيبى فەلسەفە‌ى مافدا ئاماژە‌ى بە‌وە کردووە كه ئازادى له رېگه‌ى دامەزراوە كۆمە‌لايه‌تى و سياسىيە‌كانە‌و بە‌دەست ديت .

8. ئارسەر شۆپنهاوېر (۱۷۸۸-۱۸۶۰ ز) :

- فەلسەفە‌يه‌كى رەشبينانە‌ى خستە‌روو كه تيشك دە‌خاتە سەر ئيراده وهك هيزيكي كوېر كه دە‌بیتە هۆى ئازار .
- له كتيبە‌كه‌يدا جيهان وهك ئيراده و نوینە‌رايه‌تى، ئاماژە‌ى بە‌وە کردووە كه جيهان دەرکە‌وتنى ئيراده‌يه‌كى ناھۆشيارىيە .
- زۆر كاريگە‌رىي بىرى بودايى و هيندۆسى بوو .

۹. جۇن ستواریت میل (۱۸۰۶-۱۸۷۳ ز) :

- یهکیک له دیارترین فهیلهسوفه سوودمهندهکان .
- له کتیبهکیدا لهبارهی ئازادییهوه، ئاماژهی بهوه کردووه که ئازادی کهسی دهبی ریز بگیرییت تا ئه و کاتهی زیان به کهسانی دیکه نهگهینییت .
- ئه و تیوری سوودگهراپی ناساند، که ههلسهنگاندن بو کردارهکان دهکات لهسهر بنهمای ئهوهی که ئایا زورترین ریژهی بهختهوهی بو زورترین ژمارهی خهک دههینن یان نا .

ئهنجام :

فهلسهفهی مودیرن قوناغیکی چاره‌نووسساز بوو له گهشه‌سهندنی بیرى فهلسهفیدا، بهو پییهی ریگهی خوشکرد بو چهندين چه‌مک و تیوری که کاریگه‌رییان لهسهر فهلسهفه و زانست و کومه‌لگا هه‌بوو. فهیله‌سوفانی ئه‌م قوناغه به گرنگیدان به عه‌قلانیزم و ئه‌زمونگه‌راپی به‌شدارییان له پهره‌پیدانی تیگه‌یشتنی مرؤف له سروشت و بوون و ئاکار و سیاسه‌تدا کرد و بنه‌مای فهلسهفه‌ی هاوچه‌رخ و زوریک له زانسته مرؤییه‌کان و زانسته کومه‌لایه‌تییه‌کانیان پیکهینا .

فهلسهفه‌ی تاقیکاری

فهلسهفه‌ی ئه‌زموونی ره‌وتیکی فهلسه‌فییه که جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که هه‌موو زانینیک له کۆتاییدا له ئه‌زموونی هه‌سته‌وه سه‌رچاوه ده‌گرییت. ئه‌زمونگه‌ره‌کان بیرۆکه‌ی زانستی زگماکی ره‌تده‌که‌نه‌وه که مرؤف پیی له‌دایک ده‌بییت، و جهخت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که عه‌قل له لاپه‌ره‌یه‌کی سپییه‌وه ده‌ست پیده‌کات که زانین له ریگهی ئه‌زموننه‌وه له‌سه‌ری ده‌نووسرییت. فهلسهفه‌ی ئه‌زموونی له سه‌رده‌می

مۆدېرن بە تايپەتى لە سەدەى حەقدە و ھەژدەدا گەشەيەكى بەرچاوى بەخۆيەوہ بينى و يەكئىك بوو لەو رەوتە سەرەكيانەى كە ئالنگارى فەلسەفەى ئاوەزى دەکرد .

تايپەتمەندييە سەرەكئىيەكانى فەلسەفەى ئەزموونى :

۱. پشت بەستن بە ئەزموونى ھەستىارى :زانين لە ھەستەكانەوہ سەرچاوە دەگرئيت و ئەزموونى راستەوخۆ لەگەل جىھانى دەرەوہ .

۲. رەتکردنەوہى زانىارى زگماكى :بىرۆكە و چەمكەكان لە لەدايكبوونەوہ لە مئشكدائامادە نين، بەلكو لە رئگەى ئەزموونەوہ بەدەست دەھئيرئين .

۳. گرنگيدان بە شىكارى زانستى :فەلسەفەى ئەزموونى مەيلى بەكارھئنانى شئىوازى زانستى ھەيە بۆ شىكردنەوہ و روونكردنەوہى دياردەكان .

ديارترين فەيلەسوفە ئەزموون گەرەكان :

افرانسىس بيكۆن (۱۵۶۱-۱۶۲۶ ز) :

- بە يەكئىك لە پئشەنگەكانى فەلسەفەى ئەزموونى و دامەزرئينەرانى شئىوازى توئژينەوہى زانستى مۆدېرن دادەنرئيت .
- داواى بەكارھئنانى شئىوازى تاقىكارى و دووركەوتنەوہ لە دەرئەنجامە ستانداردەكانى كرد كە لە فەلسەفەى كۆنەوہ بۆيان ماوەتەوہ .
- كئيبەكەى "ئۆرگانئوونى نوئ" بە يەكئىك لە كارە سەرەكئىيەكان دادەنرئيت لە پئشخستنى شئىوازى تاقىكاريدا .

۲. جۆن لۆك (۱۶۳۲-۱۷۰۴ ز) :

- به يه كېك له ديارترين فهيله سوفه ئەزموون گەرەكان دادەنرېت .
- له وتارەكەيدا سەبارەت به تېگەيشتنى مرؤف، ئاماژەى به وه كردوو كه عەقل له كاتى لەدايكبووندا تەختەيهكى سپيه (tabula rasa) و هەموو بىرۆكەكان له ئەزموونەوه سەرچاوه دەگرن .
- جياوازى هەيه له نېوان بىرۆكە سادەكان كه راستەوخۆ له هەستەكانەوه دېن و بىرۆكە ئالۆزەكان كه له رېگەى بىرکردنەوه و تېرامانەوه دروست دەبن .

۳. جۆرچ بېركلى (۱۶۸۵-۱۷۵۳ ز) :

- هەرچەندە ئايدىيالىست بوو، بەلام فەلسەفەكەى لەسەر بنەمايهكى ئەزموونى بوو .
- له كتيبى بنەماكانى زانىنى مرؤفدا ئاماژەى به وه كردوو كه شتە مادىيەكان تەنيا له تېگەيشتندا بوونيان هەيه و دروشمى فەلسەفەكەى برىتييه له “بوون، هەستکردنە (Esse est percipi)”
- چەمكى مادەى سەربەخۆى رەتكردهوه و جەختى له وه كردهوه كه سروشت كۆمەلېك بىرۆكەى هەستپېكر اوويه .

۴. دەيفيد هيوم (۱۷۱۱-۱۷۷۶ ز) :

- به يه كېك له گرنگترين فهيله سوفه ئەزموون گەرەكان دادەنرېت .
- له كتيبى لېكۆلېنەوهيهك سەبارەت به تېگەيشتنى مرؤفدا، هۆكارگەرايى خستۆته ژېر پرسيارهوه و گومانى فەلسەفى سەبارەت به ئىندېكشن دامەزراندوو .

• ئەو دەيگوت كە زانينى ئىمە لە ھۆكارگەرايى لە خووەو سەرچاوە دەگرىت نەك لە عەقلەو و پەيوەنديە ھۆكارەكان ناتوانرىت بە دلنبايەو بەسەلمىنرىت .

• ھيوم كاريگەريى زۆرى لەسەر گەشەسەندنى بيري فەلسەفى ھەبوو، بە تايبەت كانت كە ھەوليدا وەلامى گومانەكانى ھيوم بداتەو سەبارەت بە زانين .

بەشداريەكانى فەلسەفەى ئەزموونىي :

۱. پەرەپىدانى شىۋازى زانستى : فەلسەفەى ئەزموونىي بەشدارى كرد لە بەرزكردنەو ھى گرنكى تاقىكردنەو و چاودىرى لە بنىاتنانى زانستدا، ئەمەش بوو ھۆى پەرەسەندنى زانستە سروشتيەكان .

۲. پەخنە لە بىرۆكە زگماكيەكان : ئالنگارى راستى خستە بەردەم بىرۆكەى زانباريى زگماكى و يارمەتى پەرەپىدانى تيۋريەكانى فيركردن و فيربوون دا كە وابەستەى ئەزموون .

۳. دووبارە سەيركردنەو ھى ھۆكارگەرايى : كارەكانى ھيوم بۆ پەخنەگرتن لە چەمكى ھۆكارگەرايى بوو ھۆى پيشكەوتنى گرنك لە فەلسەفە و زانستدا، كە كاريگەرى لەسەر تيۋريەكانى زانست ھەبوو.

۴. گرنگيدان بە فەلسەفەى پراكتيكي : فەلسەفەى ئەزموونىي سەرنجى لەسەر پرسە پراكتيكي و ژيان بوو، ئەمەش بوو ھۆى پەرەسەندنى تيۋرى سياسى و كۆمەلايەتى نوئ، وەك ليبراليزمى كلاسيك كە لەلايەن چۆن لۆكەو دامەزرا .

ئەنجام :

فەلسەفەى ئەزموونىي نوينەرايەتى گۆرانكارىيەكى گەورەى دەكرد لە شىۋازى بىر كردنەو ھەمان لە زانين و جيھان. بە جەختكردنەو لەسەر

ئەزموونى ھەستىياريى ۋەك سەرچاۋەى سەرەكى مەعريفە، بەشدارى
كرد لە پەرەسەندنى زانستە سروشتىيەكان و بىرى فەلسەفیدا،
ھەرۋەھا كاريگەرى لەسەر زۆر بوارەكانى ديكەى ۋەك سىياسەت و
پەرۋەردە ھەبوو. فەيلەسوفانى ۋەك لۆك، بېركلى و ھيوم ميراتيكي
قووليان بەجىھىشتووۋە كە بەردەوامە لە كاريگەرى لەسەر فەلسەفەى
ھاۋچەرخ .

بەشى چوارەم: فەلسەفەى ھاوچەرخ

فەلسەفەى ھاوچەرخ ئامازەيە بۇ قۇناغى فەلسەفەى كە لە كۆتايى سەدەى نۆزدەھەمەو دەستى پيكردوو و تا ئىستا دريژدەبيتهو. ئەم قۇناغە بە فرەچەشنيەكى گەورەى بىرۆكە و قوتابخانە فەلسەفەيەكان و كراوہيى بەرووى پيشكەوتنە نوپپەكانى زانست و زانستە مرؤپپەكان و تيكەلبوونى لەگەل پرسە كۆمەلايەتى و سياسىيە مۆديرنەكاندا تايبەتمەند بوو. ليۋرەدا تيروانينيكي گشتى لەسەر ھەنديك لە رەوتە فەلسەفەيە گەورەكان و فەيلەسوفە ديارەكانى ئەم قۇناغە دەخەينەر وو :

۱. فەلسەفەى شيكارىي :

• بېرتراىد روسيل (۱۸۷۲-۱۹۷۰ ز) :

- كارى لەسەر پەرەپيدانى لۆژيكيكى نوپى بىركارى كردوو و بەشدارى لە فەلسەفەى زماندا كردوو .
- كتيبەكەى "بنەماكانى بىركارى" لەگەل ئەلفرېد نۆرس وايت ھيڊ كارىگەريپپەكى گەورەى لەسەر فەلسەفەى شيكارى ھەبوو .

• لودويگ ويتگنشتاين (۱۸۸۹-۱۹۵۱ ز) :

- لە كتيبى ريسالى لۆژيكي-فەلسەفەيدا، ئامازەى بەوہ كردووہ كە زمان وپنەيەكى سروشتە و سنوورى زمانەكەم بە ماناى سنوورى جیھانەكەم ديت .
- لە بەرھەمەكانى دواتردا، بە تايبەت تويژينەوہ فەلسەفەيەكان، رپويشت بۇ رەخنەيەكى گشتگير لە زمانى ئاسايى و شيكارىيەك بۇ چۆنيەتى بەكارھيئانى .

۲. فەلسەفەى كىشوەرى :

• ئېدمۇند ھوسەرل (۱۸۵۹-۱۹۳۸ ز) :

◦ دامەزرىنەرى دياردەناسىيە، كە گرنگى بە لېكۆلېنەوہ لە پېكھاتە بنەرەتییەكانى ھۆشيارى و ئەزموونى ژياو دەدات .

• مارتن ھايدگەر (۱۸۸۹-۱۹۷۶ ز) :

◦ خویندكارى ھوسەرل، لە كتيبى “بوون و كات”دا باسى لە پرسى خودى بوون كردووہ .

◦ ھەولبەدە پرسيارە بنەرەتییەكان دەربارەى بوون و كات و پەيوەندى نيوانىان ئاشكرا بكەيت .

• ژان پۇل سارتەر (۱۹۰۵-۱۹۸۰ ز) :

◦ يەككە لە نوینەرە ديارەكانى فەلسەفەى بوونگەرايى .

◦ كتيبەكەى “بوون و ھيچ نەبوون” باس لە ئازادى و بەرپرسيارىتى و خۇبوون دەكات .

۳. پېكھاتەگەرايى و دواى پېكھاتەگەرايى :

• ميشيل فۇكۆ (۱۹۲۶-۱۹۸۴ ز) :

◦ لېكۆلېنەوہى لە پەيوەندى نيوان زانين و دەسەلات و ميژووى بىرکردنەوہ و زىندان و نەخۆشخانە كردووہ .

◦ لە بەناوبانگترین كتيبەكانى بریتين لە “كۆنترۆلكردن و سزادان” و “ميژووى شىتتى” .

• جاك دېريدا (۱۹۳۰-۲۰۰۴ ز) :

◦ دامەزرىنەرى وپرانكردن، كە ئامانجى وپرانكردنى دەقەكان و ئاشكراكردنى دژايەتى و مانا ساراوہكانى ناويان .

◦ ديارترين بهرهمهكانى بریتین له "لهبارهى غهرامه" و
"نووسین و جیاوازی".

۴. فەلسەفەى هاوچەرخی ئەمریکى :

• جۆن پاولز (۱۹۲۱-۲۰۰۲ ز) :

◦ له کتیبى تیۆرى دادپەروەرىدا چەمكى دادپەروەرى وهك
دادپەروەرى ناساندوو، كه بنه‌ماكانى دادپەروەرى له‌لایهن
تاكه‌كانه‌وه له "پەردەى نەزانیدا" هەڵدەبژێردرین.

• ریچارد رۆرتى (۱۹۳۱-۲۰۰۷ ز) :

◦ یه‌كێك له نوینەرانی پراگماتیزمى نوێ .
◦ ئەو دەیگوت فەلسەفه دەبێ گف‌توگۆییه‌كى كۆمه‌لایه‌تى بێت
نهك گه‌ران به‌دواى راستى په‌هادا .

۵. فەلسەفەى فېمینیست :

• سیمۆن دى بۆقوار (۱۹۰۸-۱۹۸۶ ز) :

◦ له کتیبى سیكسى دووه‌مدا، لیکۆلینه‌وه‌ى له‌وه کردوو كه
چۆن رۆلى جینده‌رى له قالب ده‌دریٲ و چۆن ژنان له
كۆمه‌لگادا ده‌چه‌وسینرینه‌وه .

• جودیس باتلەر (۱۹۵۶) :-

◦ به‌شدارى له لیکۆلینه‌وه‌ له ره‌گه‌ز و ناسنامه‌ى سیكسى
کردوو.

◦ کتیبه‌كه‌ى کیشه‌كانى جینده‌ر تیۆرییه‌كى جینده‌ر
وهك نمایشیكى كۆمه‌لایه‌تى ده‌خاته‌وه‌ روو نهك
پۆلینىكى سروشتى .

6. فەلسەفەى ژینگەىى :

• ئالدۇس ھاكسلى (۱۸۹۴-۱۹۶۳ ز) :

◦ لە رۆمانى "جىھانى نوپى ئازا"دا، باسى لە پرسەكانى ژینگە و تەكنەلوژىيا و كۆمەلگا كردووه .

• ئالدۇس لىيۇپۆلد (۱۸۸۷-۱۹۴۸ ز) :

◦ كتيبەكەى "رۆژژمپىرى خۆل" دىدىكى ژینگەىى گشتگىر سەبارەت بە پەيوەندى مروڤ لەگەل سروشتدا دەرئەبرپىت .

ئەنجام :

فەلسەفەى ھاوچەرخ پەنگدانەوہى فرەچەشنىيەكى دەولەمەندى بىرۆكە و رېبازەكانە، كە لە ژپىر كارىگەرىى ئەو گۆرانكارىيە كۆمەلایەتى و سىياسى و زانستىانەدايە كە جىھان لە سەدەى بىست و بىست و يەكەمدا گەواھىدەرى بووہ. فەلسەفەى ھاوچەرخ بە چارەسەر كەردنى پرسەكانى وەك زمان، ھۆشيارى، دادپەرورەرى، پەگەز و ژىنگە، تىگەيشتنى مۆدپىرنامان لە جىھان و كۆمەلگا و مروڤايەتى لە قالب داوہ .

فەلسەفەى بوونگەرايى

فەلسەفەى بوونگەرايى، پەوتىكى فەلسەفىيە كە تىشك دەخاتە سەر پرسى بوونى مروڤ، كە بوونگەرەكان نىگەرانى خۆيان لەبارەى پرسى ئازادى و مانا و بەرپرسىارپىتى و بىمانايىيەوہ دەرەبىرن. بوونگەرايى لە سەدەى نۆزدەھەمدا سەرىپھەلدا بەلام لە سەدەى بىستەمدا زۆر گەشەسەند، بەتايىبەتى دواى جەنگى جىھانى دووہم .

تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی فەلسەفەی بوونگەراییی :

۱. بوون پیش بنچینه دەکەوێت :بیرۆکەیی بنه‌په‌تی له بوونگه‌راییدا ئه‌وه‌یه که مرۆف سهره‌تا بوونی هه‌یه و دواتر له پڕیگه‌ی کردار و هه‌لبژاردنه‌کانیه‌وه بنچینه‌که‌ی دیاری ده‌کات .

۲. ئازادی و به‌رپرسیاریتی :مرۆف به‌ ته‌واوی ئازاده له هه‌لبژاردنه‌کانیدا، به‌لام ئهم ئازادییه به‌رپرسیاریتییه‌کی گه‌وره‌ی له‌گه‌ڵدایه به‌رامبه‌ر به‌م هه‌لبژاردنانه .

۳. بێمانایی و دل‌پراوکی :له چاوی بوونگه‌راکاندا ژیان ده‌توانی‌ت بێمانا ده‌رکه‌وێت و دۆخیکی دل‌پراوکی و بێمانایی دروست بکات که تاك ده‌بی‌ت مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵدا بکات .

۴. په‌سه‌نایه‌تی :جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر گرنگی ژیا‌نی راستگۆیا‌نه له‌گه‌ڵ خۆت و راسته‌قینه و په‌سه‌ن بوون له هه‌لبژاردن و کرداره‌کانیدا .

۵. بوون و هه‌یچبوون :ئهو بیرۆکه‌یه‌ی که ژیان پره له بۆشایی و هه‌یچبوون و مرۆف ده‌بی‌ت پوو‌به‌پووی ئهم هه‌یچبوونه بی‌ته‌وه و به په‌سه‌نایه‌تی بژی .

دیارت‌رین فەیلەسوفە بوونگەراییه‌کان :

۱. سۆرن کیرکیگارد (۱۸۱۳-۱۸۵۵ ز) :

- زۆر کهس به‌ باوکی خواپه‌رستی بوونگه‌راییی ده‌زانن .
- له به‌ره‌مه‌کانیدا سه‌رنجی خسته سه‌ر تاکگه‌راییی و پێویستی بپارێدانی کهسی .
- نووسینه‌کانی وه‌ک ترس و له‌رز و نه‌خۆشی تا مردن باس له پرسیاره‌کانی دل‌پراوکی و ئیمان و هه‌لبژاردن ده‌که‌ن .

۲. فریدریش نیچه (۱۸۴۴-۱۹۰۰ز) :

- کاریگه‌رییه‌کی زۆری له‌سەر فەلسەفە‌ی بوونگه‌راییی هه‌بووه، هه‌رچه‌نده به‌زۆری وه‌ك بوونگه‌راییی پۆلپین ناکرێت .
- ئەو ده‌یگوت "خودا مردوووه"، ئەمەش واتە مانای بابەتی جیهان له‌ده‌ستچوووه .
- ئەو چه‌مکی "ئیراده‌ی ده‌سه‌لات" و "سوپه‌رمان"ی وه‌ك رێگه‌یه‌ك بۆ تیپه‌ران‌دنی نیه‌یلیزم ناساند .

۳. مارتن هايدگه‌ر (۱۸۸۹-۱۹۷۶ز) :

- کتیبی "بوون و کات"ی به‌یه‌کیك له‌ به‌ره‌مه‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی فەلسەفە‌ی بوونگه‌راییی داده‌نرێت .
- ئەو ده‌یگوت مرۆف بوونه‌وه‌رێکه له‌ جیهاندا بوونی هه‌یه (داسه‌ین و ده‌بیئت پووبه‌رووی پرسى بوون ببیته‌وه .
- قسه‌کردن له‌سەر بابەته‌کانی وه‌ك دل‌ه‌راوکی، مردن، و په‌سه‌نایه‌تی .

۴. ژان پۆل سارته‌ر (۱۹۰۵-۱۹۸۰ز) :

- یه‌کیك له‌ دیارترین و به‌ناوبانگترین فەیلەسوفه‌ بوونگه‌راییه‌کان .
- له‌ کتیبی بوون و هه‌یچبووندا ئاماژه‌ی به‌وه‌ کردوووه که مرۆف مه‌حکومه به‌ ئازادی و ده‌بیئت له‌ جیهانیکی بۆ واتادا ، واتای خۆی دروست بکات .
- ئەو بیروۆکه‌ی پێشنیار کرد که "بوون پێش جوه‌هر ده‌که‌وێت"، وه‌ك چۆن مرۆف له‌ رێگه‌ی کرداره‌کانییه‌وه‌ جوه‌هره‌که‌ی دروست ده‌کات.

- ھەرۋەھا سەرنجى خستە سەر بىرۆكەي "ژيانى رەسەن" و دووركەوتنەۋە لە "كەوتنە ناو نىھىلىزم".

۵. سىمۆن دى بۇۋار (۱۹۰۸-۱۹۸۶ ز) :

- فەلسەفەي بوونگەرايى ئەو لە دەۋرى پرسەكانى جىندەر و ئازادى دەسورايەۋە .
- كىتئەكەي بە ناۋى سىكىسى دووہم بە يەكئەك لە بەرھەمە سەرەكئەكانى فەلسەفەي فېمىنىست دادەنرئەت .
- ئەو ئامازەي بەۋەدا كە ژنان لەدايك نابن بەلكو دەبنە يەك، ئامازەي بەۋەشكرد كە رۆلى جىندەرى لە رېگەي كۆمەلگاۋە دەسەپىندرئەت .

بىرۆكە سەرەكئەكان لە فەلسەفەي بوونگەرايىدا :

بوون و جەۋھەر :

- بىرۆكەي سەرەكى ئەۋەيە كە مرۆف سەرەتا بوونى ھەيە، و ئازادە لە رېگەي كردار و ھەلبژاردنەكانىۋە بنچىنە يان سروسىتى خۆي ديارى بكات .
- ئەمەش بە پىچەۋانەي فەلسەفەكانى پىشووۋەۋە كە پىيانوۋابوو مرۆف پىش بوونى خۆي سروسىتىكى جىگىر يان بنچىنەيەكى جىگىرە .

ئازادى و بەرپرسىارئەتى :

- ئازادى بوونگەرايى واتە مرۆف بەرپرسىارە لە دروستكردنى ژيانى خۆي و واتاكەي .

• ئەم ئازادىيە بەرپرسىيارىتتىيەكى گەورەى لەگەلدايە، كە دلەراوكى و بى واتاى لە بەرامبەر نەبوونى واتاى پىشوووى ژياندا دروست دەكات .

دلەراوكى و بىھودەيى :

• دلەراوكى ھەستىكى بنەرەتى ئامادەيە كە لە ھۆشيارىيى مرؤفەو سەرچاوە دەگرىت لە ئازادى و بەرپرسىيارىتى خۆى .
• بىمانايى ئامازەيە بۆ ئەوھى كە ھىچ واتايەكى بابەتتى يان ئامانجىكى پىشووختە بۆ ژيان نىيە و مرؤف دەبىت واتاى خۆى دروست بكات .

رەسەنايەتى :

• بوونگەرايىەكان جەخت لەسەر گرنكى ژيانى راستگۆيانە و رەسەنايەتى دەكەنەو، بە رەسەن بوون لە ھەلبژاردن و كردارەكانى مرؤفدا نەك ملكەچبوون بۆ ستانداردە كۆمەلایەتتىيە سەپىنراوھەكان .

ئەنجام :

فەلسەفەى بوونگەرايى دىدىكى بەھىز و قوول بۆ بوونى مرؤف پىشكەش دەكات، كە تىشك دەخاتە سەر ئازادى و بەرپرسىيارىتى و رەسەنايەتى. فەلسەفەى بوونگەرايى بە چارەسەرکردنى پرسە بنەرەتتىيەكانى بوون و واتا و بىمانايى، دەرفەت بە تاكەكان دەدات كە بە قوول بىر لە ژيان و كردارەكانىيان بكنەو، ھانىيان دەدات كە راستگۆيانە لەگەل خۆيان و ئەوانى دىكەدا بژىن. ھەرچەندە رەنگە ھەندىك بىرۆكەى بوونگەرايى تارىك يان رەشبين بن، بەلام لە كۆتايىدا

داواي دۆزينهوهي واتا و بههاي كهسي له ژياندا دهكهن، بهبې گوږدانه بارودوڅي دهرهكي .

فلسهفهي شيكاري

فلسهفهي شيكاريي رهوتي فلسهفياي كه له سهرهتاي سدهي بيستمهوه دهستي پيكردوه و تيشك دهخاته سهر شيكاريي لوژيكي و زمانهواني بيروكه و چهكه فلسهفيايكان. فلسهفهي شيكاري بهداوي پرووني و وردبينيدي دهگهپييت له ماملهكردن لهگهله پرسه فلسهفيايكان، پشت به رپبازه زانستي و لوژيكييكان دهبهستييت. ئهم فلسهفهيه له جيھاني ئينگليزي زمانهوه سهرچاوهي گرتوه و به شيوهيهكي سهرهكي له بهريتانيا و ئهمريكاي باكور پهرهي سهندوه، بهلام له ناوچهكاني ديكي جيھانيشدا بلاوبوهتهوه .

تايبهتمنديه سهرهكيايكان فلسهفهي شيكاري :

۱. گرنگيدان به زمان :فلسهفهي شيكاري پي وايه زورپك له كييشه فلسهفيايكان له تيپنهگهيشتييكي ههله له زمانهوه سهرچاوه دهگرن. بويه ههولدهدات زمانهكه به وردي شي بكاتوه بو تيپگهيشتن و چارهسهرکردني ئهم كييشانه .

۲. بهكارهپناني لوژيكي فهرمي :زور پشت به لوژيكي فهرمي (هيمايي) دهبهستييت بو پروونکردنهوهي ئارگيومينيتهكان و پشتراستکردنهوهي رهوايهتبيان .

۳. پرووني و وردبيني :ههولدهدات ئهوپهري ئاستهكاني پرووني و وردبيني له دهرپيني بيروكه فلسهفيايكاندا بهدهستبهينييت، دووركهوتنهوه له نارووني و سهرليشيواوي .

۴. گرنگیدان به وردەکاری :گرنگی به وردەکارییه خولهکییهکان دەدات له باسه فەلسەفییەکان و تیۆدانی چەمکە ئالۆزەکان بۆ توخمە بنەرەتییهکانیان .

دیارتەین فەیلەسوفە شیکارییهکان :

۱. گوۆلۆب فریگی (۱۸۴۸-۱۹۲۵ ز) :

- بە دامەزرینەری فەلسەفەى شیکاری دادەنریت .
- ئەو بەرھەمە بنەرەتییهکانی له بواری لۆژیک و بیرکاریدا پیشکەش کرد، وەك بنەما بنەرەتییهکانی ژمیاری .
- تیۆرییهکی واتا پەرەپیدا، جیاوازی له نیوان واتا و ئاماژەدا کرد .

۲. بیتراند روسیل (۱۸۷۲-۱۹۷۰ ز) :

- یهکیك له دامەزرینەرانى فەلسەفەى شیکاری .
- بەشداری کردوو له پەرەپیدانی لۆژیکی بیرکاری نوێ له گەڵ ئەلفرید نۆرس وایت هیڈ له کتیبی "بنەماکانی بیرکاری" .
- کار لەسەر پرسەکانی فەلسەفەى زمان و زانستناسی و بیرکاری کردوو .

۳. لودویگ ویتگنشتاین (۱۸۸۹-۱۹۵۱ ز) :

- له کتیبی ریسالی لۆژیکی-فەلسەفیدا، ئاماژەى بەو کردوو که زمان وینەیهکی سروشتیه و سنووری زمانەکم بە مانای سنووری جیهانەکم دیت .
- له بەرھەمەکانی دواتردا، بە تايبەت تووژینەو فەلسەفییەکان، رۆیشت بۆ رەخنەیهکی گشتگیر له زمانى ئاسایی و شیکارییهک بۆ چۆنیەتى بەکارھێنانی .

٤. جۆرج ئیڊوارد مۆر (١٨٧٣-١٩٥٨ ز) :

- یه کیك له پێشهنگه کانی فهلسه فهی شیکاری .
- له کتیبی بنه ماکانی ئاکاردا ئاماژهی به وه کردوو ه که چاکه تایبه تمه ندییه کی ساده و شیکاری نه کراوه .
- به ره خنه گرتن له گومانی فهلسه فهی و بهرگریکردن له عه قلی ساغ ناسراوه .

٥. ئەلفرید جولس ئایر (١٩١٠-١٩٨٩ ز) :

- نوینه ریکی سه ره کیی پۆزه تیغیزی لۆژیکی له فهلسه فهی شیکاریدا .
- له کتیبی زمان و راستی و لۆژیکدا ئاماژهی به وه کردوو ه که پرسه میتافیزیکی و ئایینییه کان بیمانان، چونکه ناتوانریت به شیوه یه کی ئەزموونی پشتراست بکری نه وه .

٦. ویلیارد فان ئۆرمان کوین (١٩٠٨-٢٠٠٠ ز) :

- یه کیك له دیارترین فهیله سوفه کانی سه دهی بیسته م .
- "دژی جیاوازی نیوان راستیه شیکاری و دروستکراوه کان قسه ی کرد.
- به شداری له په ره پیدانی فهلسه فهی زمان و لۆژیک و زانستناسیدا کردوو ه .

٧. ساول کریپکه (١٩٤٠-٢٠٢٢ ز) :

- ئەو له سه ر پرسه کانی ناسنامه و ئەگه ر و پپووستی کار ده کات .

- كتيبه‌كەى بە ناوى ناوانى پيويستى بە يەكئىك لە بەرھەمە سەرەكئىيەكانى فەلسەفەى زمان دادەنرئىت .

بىرۆكە سەرەكئىيەكان لە فەلسەفەى شىكارىدا :

فەلسەفەى زمان :

- فەيلەسوفانى شىكارى سەرنجيان لەسەر شىكردنەوہى زمان وەك ئامرازئىك بۆ تئىگەيشتن لە كئيشە فەلسەفئىيەكانە .
- كارکردن بۆ تئىگەيشتن لە پەيوەندى نئوان زمان و واتا، و چۆن زمان دەتوانئىت نوئىنەرايەتى جىهان بکات .

لۆژئىك و شىكارى فەرمى :

- بەكارهئىنانى لۆژئىكى هئىما وەك ئامرازئىك بۆ لئىكۆلئىنەوہ و شىكردنەوہى ئارگئومئىنتە فەلسەفئىيەكان .
- پەرەپئىدانى تئۆرئىيە لۆژئىكئىيەكان كە يارمەتئىدەرن لە روونکردنەوہى چەمكە فەلسەفئىيەكان و پشتراستکردنەوہى رەوايەتئىيان .

هەلوئىستى لۆژئىكى :

- بزووتنەوہئىيەكى فەلسەفى لەناو فەلسەفەى شىكارىدا، كە لە سەرەتائى سەدەى بئىستەمدا لەگەل فەيلەسوفەكانى بازنەى قئىنە سەرچاوەى گرتووە .
- گرنكى بە پشتراستکردنەوہى ئەزموونئىيى و واتا دەدات، و مئىتافئىزئىك وەك بئى واتا رەتدەكاتەوہ .

پەخنە لە میتافیزیک :

- زۆرپك لە فەیلەسوفە شیکارییەکان پەخنە لە میتافیزیکی نەریتی دەگرن و بە پشتبەستن بە زمانی ناروونی دەزانن .
- ئەوان هەول دەدەن بە شیکارییەکی لۆژیکی و زمانەوانی وردی چەمکەکان جیگە ی بگرنەو .

ئەنجام :

فەلسەفە ی شیکاری بەشدارییەکی بەرچاوی لە بوارە هەمەچەشنەکانی وەك فەلسەفە ی زمان، لۆژیک، فەلسەفە ی زانست و ئاکاردا کردوو . فەلسەفە ی شیکاری بە جەختکردنەو لەسەر پرونی و وردبینی یارمەتیدەر بوو بۆ پروونکردنەو و تیگەیشتنیکی زیاتری زۆرپك لە کیشە ئالۆزەکانی فەلسەفی . فەیلەسوفە شیکارییەکان بەردەوامن لە کاریگەریکردن لەسەر زۆرپك لە بوارە ئەکادیمیەکان و زانستییەکان، ئەمەش گرنگی ئەم رەوتە لە فەلسەفە ی هاوچەرخدا بەرز دەکاتەو .

فەلسەفە ی پیکهاتەگەرایی و پاش پیکهاتەگەرایی

پیکهاتەگەرایی و پۆست-ستراکتورالیزم دوو رەوتی فەلسەفین کە لە سەدە ی بیستەمدا سەریان هەلداو، بە شیوہیەکی سەرەکی لە فەرەنسا سەنتەری بوون، کە کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر بوارەکانی فەلسەفە، ئەدەب، زمانەوانی، ئەنترۆپۆلۆژی و پەخنە ی کەلتووری هەبوو .

فلسفه‌ی پیکهاتهی

تایبہ تمہندیہ سہرہ کیہ کانی پیکهاتہ گہرایی :

۱. گرنگیدان بہ پیکهاتہ : پیکهاتہ گہرایی ہہ ولدہ دات لہ دیارده کہ لتووریہ کان تیبگات بہ شیکردنہ وہی ئہو پیکهاتہ بنہرہ تیانہی کہ بنہ میانن .

۲. زمان وہک سیستہ میک : پیکهاتہ ناسان زمان بہ سیستہ میکی ناوہندی دہزانن کہ لہ ریگہیہ وہ دہ توانریت ہہ موو دیارده کہ لتووری و کومہ لایہ تیہ کان تیبگہین .

۳. شیکاریی قوول : پیکهاتہ ناسہ کان پشت بہ شیکردنہ وہی دہق و پراکتیزہ کہ لتووریہ کان بہ شیوہیہ کی ئہ بستراکت دہ بہستن، بہدوای نہخش و یاسای جیگیردا دہ گہرین .

دیارتیرین فہیلہ سوفہ پیکهاتہ خوازہ کان :

۱. فیردیناند دی ساوسور (۱۸۵۷-۱۹۱۳ ز) :

- بہ دامہ زرینہری زمانہ وانی پیکهاتہیی دادہ نریت .
- ئہو دہیگوت زمان سیستہ میکہ لہ نشانہ کان، ہہر نشانہ یہک لہ نشانہ ریک و نشانہ ریک پیکدیٹ .
- (langue) و قسہ کردن (parole) کرد ، جہختی لہ سہر گرنگی خویندنہ وہی زمان وہک سیستہ میکی گشتگیر کردہ وہ .

۲. کلۆد لیفی-ستراوس (۱۹۰۸-۲۰۰۹ ز) :

- یه کیك له دامه زرینه رانی ئەنترۆپۆلۆژیای پیکهاتهیی .
- ههولبده به لیکۆلینهوه له پیکهاته قوولهکانی ئەفسانه و رپۆرەسم و داب و نهریتهکان له کهلتوورهکانی مرۆف تیبگهیت .
- له کتیبی ئەفسانهی پیکهاتهیدا ئاماژهی بهوه کردووه که ئەفسانه پیکهاتهی فیکریی هاوبهشی ههموو کهلتوورهکان لهخۆدهگریت .

۳. رۆلاند بارتس (۱۹۱۵-۱۹۸۰ ز) :

- بیرمهندیك له بواری ئەدهب و رهخنهی کهلتوویدا .
- له کتیبی پلهی سفری نووسیندا ئاماژهی بهوه کردووه که دهتوانریت دهقه ئەدهبیهکان له رپگهی پیکهاتهی زمانهوانی و کهلتووریهوه شیبکرینهوه .
- کتیبهکهی "ئەفسانه" کۆمهلیك وتاره که دیارده کهلتووریه باوهکان وهك پیکهاتهی دهقی شی دهکاتهوه .

بیرۆکه سه رهکییهکان له پیکهاته گهرااییدا :

زمان وهك سیسته میك :

- زمان تهنها ئامرازیکى په یوه ندىکردن نییه، بهلکو سیسته میکی ئالۆزی نیشانهکانه که بیرکردنهوه و کهلتوور له قالب ده دات .
- لیکۆلینهوه له پیکهاتهی زمانهوانی یارمهتیده ره بۆ تیگه یشتن له پیکهاته کهلتووری و کۆمه لایه تییه قوولهکان .

شیکاری پیکهاتهی :

- دهتوانریت دیارده کهلتووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به شیکردنه‌وه‌ی پیکهاته بنه‌ره‌تییه‌کانی بنچینه‌بیان تیبگه‌ین .
- ئەم پیکهاتانه زۆرجار نابینرین و له ئاستیکی نائاگادا کارده‌که‌ن .

پۆستستراکچه‌رایزم

تایبه‌تمه‌ندییه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی پۆستستراکچه‌رایزم :

۱. ره‌خنه له پیکهاتهی جیگیر : پۆست-ستراکچه‌رایسته‌کان ناره‌زایه‌تیان به‌رامبه‌ر به‌ بیرۆکه‌ی پیکهاتهییه‌کی جیگیر و ره‌ق هه‌یه، به‌و پیه‌ی که پیکهاته کهلتووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌رم و نیان و گۆرانکارییان به‌سه‌ردا دیت .
۲. پۆلیسیمی : جه‌خت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که ده‌ق و پراکتیزه کهلتوورییه‌کان یه‌ک مانای جیگیریان نییه، به‌لکو ده‌توانن واتای فره و گۆراویان هه‌بی‌ت .
۳. ده‌سه‌لات و زانیان : ئەوان سه‌رنجیان له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی نیوان ده‌سه‌لات و زانیان، وکار له‌ سه‌ر ئەوه ده‌که‌ن که چۆن راستییه‌کان و زانیان له‌ رێگه‌ی ده‌سه‌لاته‌وه له‌ قالب ده‌درین .

دیارتیرین فه‌یله‌سوفه پۆست-ستراکتورالیسته‌کان :

۱. جاک دیریدا (۱۹۳۰-۲۰۰۴ ز) :

- دامه‌زرینه‌ری شیوازی ویرانکردن .
- له‌ کتیبی نووسین و جیاوازییدا ئاماژه‌ی به‌وه کردووه که ده‌قه‌کان دژایه‌تی ناوخرۆیی له‌خۆده‌گرن که واتا ناجیگیر ده‌که‌ن .

- ئامانجى وپرانكردن ئاشكرسكرردنى ئەم دژايهتتيپانه و نيشاندانى ئەوهيه كه چۆن واتاكان بەردەوام لە گۆراندان .

۲. ميشيل فوكو (۱۹۲۶-۱۹۸۴ ز) :

- ليكۆلپنهوهى لە پهيوهەندى نيوان زانين و دەسەلات و چۆنيەتى پيکھاتنى گوتارەکان کردووہ .
- لە بەرھەمەکانى وەك ميژووى شيتتى و کۆنترۆلکردن و سزادان، ئاماژەى بەوہ کردووہ كه زانين وەك ئامرازيكى کۆنترۆلکردنى کۆمەلایەتى بەکار دەھيئيريت .
- ئەو چەمكى "زیندانى پانۆپتيك"ى وەك نمونەيەك خستەروو كه چۆن دەتوانریت دەسەلات بۆ چاوديرکردن و کۆنترۆلکردن بەکاربھيئيريت .

۳. جيلس ديلۆز (۱۹۲۵-۱۹۹۵ ز) و فيليکس گواتارى (۱۹۳۰-۱۹۹۲ ز) :

- لە کتیبى سەرمايەدارى و شيزۆفرينیادا دەلپن كه پيکھاتە کۆمەلایەتى و دەروونییەکان بە شيۆهيهكى ئالۆز تيکەلاون و بە ھەلۆەشانەوہ و گۆرانکارى بەردەوام تايبەتمەندن .
- ئەوان لە شيکردنەوہى کۆمەلگا و کەلتووردا سەرنجيان لەسەر داينامىكى پشيوى و پرۆسەى ناجيگير بوو .

بیرۆکە سەرەکییەکان لە پۆستستراکچەرالیژمدا :

ھەلۆەشانەوہ :

- دەقەکان يەك واتای جيگيريان نيیە، بەلكو پرن لە دژايەتى و فرەيى .

• رېبازى وپرانکردن چينه جياوازهكانى واتا و چۆنیهتى گۆرانپان
ئاشكرا دهكات .

دهسهلات و مهعريفه :

• زانين بېلايهن نييه بهلكو وهك ئامرازىكى دهسهلات و
كۆنترۆلكردن بهكاردههينرپت .

• گوتار و زانين چۆنیهتى بينين و كارلپككردنمان لهگهله جيهان له
قالب دهدهن .

داينامىكى كۆمهلايهتى :

• پېكهاته كۆمهلايهتى و كهلتوورپيهكان جپگير نين، بهلكو
بهردهوام له گۆراندان و كارپگهريى هۆكارى جؤراوجؤريان لهسهره .

• ئەم داينامىكپيانه دهپپت به شپوهپيهكى گشتگير و فرهپرههند
تپبگهين .

ئهنجام :

ستراكتوراليزم و پؤست ستراكتوراليزم بهشدارپيهكى گهورهپان له
تپبگهپشتن له كهلتوور و زمان و كۆمهلهگادا كردووه. له كاتپكدا كه
پېكهاتهگهراپى سهرنجى لهسهر شپكردنهوهى پېكهاته بنهپهتى و
جپگيرهكان بوو، پؤستستراكتوراليزم هاته سهر پهخنه لهم پېكهاتانه و
جهخت لهسهر نهرمى و فرهپى له واتا و پېكهاته كهلتوورپيهكاندا
بكاتهوه. ئەم دوو پهوته كارپگهريپيهكى زؤريان لهسهر چهندين بوار
ههبوو له فهلسهفهوه تا پهخنهى ئەدهبى، و بهشدارپيپان له پهپهپپدانى
شپوازى نوپى تپبگهپشتن و شپكردنهوهى جيهانى هاوچهرخدا كرد .

بەشى پىنچەم: لقەكانى فەلسەفە

فەلسەفە بوارىكى فراوانە كە باس لە پرس و پرسىارى جۇراوچۇر دەكات سەبارەت بە بوون و مەعريفە و ئاكار و لۆژىك و جوانى. بۇ رېكخستنى ئەم بوارە ئالۆزە، فەلسەفە بەسەر چەند لقيكى سەرەكىدا دابەشكراوہ. ليرەدا تيروانىنىكى گشتى لەسەر لقە سەرەكيبەكانى فەلسەفە دەخەينەرۈو :

۱. ميتافيزىك

ميتافيزىك لە سروشتى واقيع و بوون دەكۆلپتەوہ و گرنگترين پرسىارەكانيش كە دەيورۈژينپت برىتين لە :

- بوون چيبە؟
- سروشتى بوون و شتەكان چۆنە؟
- كات و شوپن چيبە؟
- پەيوەندى نيوان عەقل و جەستە چيبە؟

۲. زانستاسى

ئىپپىستەمۆلۆژيا سروشتى زانين و سەرچاوەكانى و سنوورەكانى دەكۆلپتەوہ و گرنگترين پرسىارەكانيش كە دەيورۈژينپت برىتين لە :

- زانين چيبە؟
- چۆن زانست بەدەست بەينين؟
- راستى چيبە؟
- پاساوهينان چيبە؟

۳. ئاكار

ئاكار لېكۆلېنەۋە لە چەمكەكانى چاكە و خراپە، راست و ھەلە دەكات، ھەروەھا پېويستە مرۆف چۆن ھەلسوكەوت بكات گرنگترين پرسيارەكانى كە دەيكات بریتين لە :

- چى باشە؟
- چۆن ژيانمان بژين؟
- بەھا ئاكارىيەكان چين؟
- ئەرك و بەرپرسيارىتى چين؟

۴. لۆژيك

لۆژيك لە ياساكانى بىرکردنەۋەى دروست و چۆنيەتى بنیاتنانى ئارگومېنتى دروست دەكۆلېتەۋە گرنگترين پرسيارەكانى كە دەيكات بریتين لە :

- ياسا دروستەكانى بىرکردنەۋە چين؟
- چۆن دەتوانين خۆمان لە ھەلەى لۆژيكى بەدوور بگرين؟
- جۆرە جياوازەكانى ئارگومېنت چين؟

۵. فەلسەفەى عقل

فەلسەفەى ئاۋەز لە سروشتى دەروون و ھۆشيارى و تېگەيشتن دەكۆلېتەۋە و گرنگترين پرسيارەكانىش كە دەيوروزىنيت بریتين لە :

- عقل چيە؟
- پەيوەندى نيوان عقل و جەستە چيە؟
- ھۆشيارى چيە؟

• تیگه‌یشتن چۆن رووده‌دات؟

6. فەلسەفە‌ی زانست

فەلسەفە‌ی زانست لە بناغە فەلسەفییەکانی زانستە سروشتی و کۆمە‌لایەتییه‌کان دەکۆلێتەو و گرنگترین پرسیارەکانیش که دەوروژینیت بریتین له :1.

- زانست چیه؟
- شیوازی زانستی چیه؟
- سنووری زانست چیه؟
- چۆن تیۆرییه زانستییه‌کان روون بکهینه‌وه؟

7. فەلسەفە‌ی سیاسی

فەلسەفە‌ی سیاسی له چه‌مکه‌کانی دەسه‌لات و حکومه‌ت و دادپه‌روه‌ری و مافه‌کان دەکۆلێتەو و گرنگترین پرسیارەکانیش که ده‌یوروژینیت بریتین له :

- باشتترین شیوه‌ی حکومه‌ت چیه؟
- دادپه‌روه‌ری چیه؟
- ماف و ئه‌رکه شارستانییه‌کان چین؟
- دەسه‌لات چۆن دابه‌شکریت؟

8. فەلسەفە‌ی جوانیناسی

فەلسەفە‌ی جوانی له چه‌مکی جوانی و هونه‌ر دەکۆلێتەو و گرنگترین پرسیارەکانیشی که ده‌یخاته روو بریتین له :

- جوانی چیه؟
- هونه‌ر چیه؟

- چۆن كارە ھونەرپەكان ھەلدەسەنگىيىن؟
- تام چىيە؟

۹. فەلسەفەى زمان

فەلسەفەى زمان لىكۆلپنەو ھە سروسىتى زمان و واتاى وشەكان و چۆنيەتى بەكارھىنانيان ھە پەيوەندىكردندا دەكات گرنگترين پرسىارەكان كە دەيكات برىتىن ھە :

- زمان چىيە؟
- وشەكان چۆن پەيوەندييان بە شتەكانەو ھەيە؟
- واتاى وشەكان چىن؟
- زمان چۆن كارىگەرى ھەسەر بىر كوردنەو ھەمان ھەيە؟

۱۰. فەلسەفەى ئايىن

فەلسەفەى ئايىن لىكۆلپنەو ھە پرسىارە فەلسەفەيەكانى پەيوەست بە ئايىن و باوەر و بوونى ئىلاھى دەكات و گرنگترين پرسىارەكانىش كە دەيوروزىنىت برىتىن ھە :

- ئايا خودا ھەيە؟
- سروسىتى ئيمان چىيە؟
- رۆلى دىن ھە ژياندا چىيە؟
- چۆن دەتوانىن پاسا و بۇ بىروباوەرپى ئايىنى بەيىنەو ھە؟

۱۱. فەلسەفەى مېژوو

فەلسەفەى مېژوو ھە سروسىتى مېژوو و چۆنيەتى نووسىن و تىگەپشتن دەكۆلپتەو ھە گرنگترين پرسىارەكان كە دەيوروزىنىت برىتىن ھە :

- مېژوو چييه؟
- چۆن بزانيں له رابردوودا چى روويداوه؟
- چ وانهيەك له مېژوو وهربگرين؟
- پهيوهندى رووداوه مېژووويهكان و پيشهاته كۆمهلايهتويهكان چييه؟

ئەنجام :

هەر لقیكى فەلسەفە چوارچۆیهیهك بۆ تیگەیشتن له لایهنيكى تايبهتى ئەزموونى مرۆف پيشكهش دهكات، ئەمەش رېگهمان پیدهدات بەدواداچوون بۆ پرسياره قوول و گرنهكان بکهين سهبارەت به ژيانمان و جيهانى دەوروبەرمان. ئەم لقانە لهیهکتردا تیکهلاون و زۆرجار پرس و پرسياره فەلسەفیهکان له سەرانسەرى ئەم لقانەدا سەریهك دەخەن، ئەمەش تیگەیشتنیكى قوولتر و گشتگیرتر له فەلسەفە به گشتیى بەرهوپیش دەبات .

بەشى شەشەم: فەلسەفە و بەكارھېنەنى زانستى

فەلسەفە و زانست ھەمىشە بەستراونەتەوہ بە يەكەوہ، چونكە فەلسەفە بەشدارە لە دابىنكردىنى چوارچىۋەيەكى تيۋرى و ميتۇدۇلۇژى بۇ تىگەيشتنى زانستى، ھەروەھا يارمەتيدەرە بۇ چارەسەركردنى پرسىيارە بنەرەتییەكان سەبارەت بە سروشتى زانست، بنەماكانى زانستى، و ئاكار پەيوەست بە پراكتيزە زانستییەكان .

۱. فەلسەفەى زانست

ناسنامە :

فەلسەفەى زانست لقیكى فەلسەفەيە كە لە بناغە فەلسەفییەكان و گرىمانەكان و كاریگەرییە ئاكارییەكانى زانست دەكۆلپتەوہ. فەلسەفەى زانست پرسىيارەكان سەبارەت بە سروشتى زانستى، چۆنیەتى بنیاتنانى تيۋرییە زانستییەكان و ستانداردەكانى پشتراستكردنەوہى زانستى دەخاتە روو .

پرسىيارە سەرەكییەكان :

- زانست چییە؟
- شىۋازى زانستى چییە؟
- چۆن تيۋرییە زانستییەكان روون بكەينەوہ؟
- ستانداردەكان بۇ پشتراستكردنەوہى زانستى چين؟
- سنوورى زانست چییە؟

بەشدارییەكان :

- كارل پۆپەر :چەمكى "درۆكردن"ى وەك پىۋەرلىك بۇ جياكردنەوہى زانست و نازانستى ناساند .

• تۆماس كوهن: بىرۆكەي "پىكھاتەيەكى شۆرشگىپرانەي زانست"ى پىشنيار كرد كه تىيدا زانيارىي زانستى له رىگەي گۆرپىنى پارادايمەوہ گەشە دەكات .

• ئيمره لاکاتۆس: بىرۆكەي "بەرنامەكانى توپژىنەوہ"ى ناساند كه كىپرکى دەكەن بۆ پىشكەشكەشكردنى باشتىرىن روونكردنەوہ بۆ دياردەكان .

۲. بەكارهپناني زانستى فەلسەفە

۱. ئاكارى زانست :

• پەيوەندى بە خویندىنى ئاكارى پەيوەست بە توپژىنەوہى زانستى و بەكارهپناني تەكنەلوژياوہ ھەيە .

• پرسيارەكان برىتىن لە: بەرپرسيارىتى ئاكارى زانايان چىن؟ زانست چۆن دەبىت مامەلە لەگەل پرسە ئاكارىيەكان بكات؟

۲. فەلسەفەى بايۆلۆجى:

• لىكۆلىنەوہ لە چەمكە فەلسەفەيەكانى پەيوەست بە بايۆلۆجى، وەك پەرەسەندن، بۆماوہيى و ژيان .

• پرسيارەكان برىتىن لە: ژيان چىيە؟ چۆن لە پەرەسەندن تىبگەين؟

۳. فەلسەفەى فيزىيا:

• لىكۆلىنەوہ لە بنەما فەلسەفەيەكانى فيزىيا، لەوانەش تىۆرىيەكانى كوانتەم و رىژەيى .

• پرسيارەكان برىتىن لە: سروشتى كات و شوپىن چىيە؟ سروشتى تەنۆلكە بنەرەتییەكان چۆنە؟

۴. فەلسەفەى دەروون و زانستى مەعريفى

• لىكۆلېنەۋە لە پەيوەندى نىۋان دەروون و مېشك، و سروشتى ھۆشيارى و تېگەيشتن دەكات .

• پرسىيارەكان برىتتىن لە: مېشك چۆن پرۆسە دەروونىيەكان ۋەرگىران دەكات؟ ھۆشيارى چىيە؟

۵. فەلسەفەى بىركارى:

• لىكۆلېنەۋە لە بنەما فەلسەفەيەكانى بىركارى، لەوانەش سروشتى ژمارەكان و تيۆرىيە بىركارىيەكان .

• پرسىيارەكان برىتتىن لە: سروشتى ژمارەكان چۆنە؟ چۆن راستىيە بىركارىيەكان بزائىن؟

۶. فەلسەفەى تەكنەلۇژيا:

• لىكۆلېنەۋە لە كاريگەرىيە فەلسەفەيەكانى تەكنەلۇژيا لەسەر كۆمەلگا و مروڧ .

• پرسىيارەكان برىتتىن لە: پەيوەندى نىۋان مروڧ و تەكنەلۇژيا چىيە؟ تەكنەلۇژيا چۆن كاريگەرى لەسەر ناسنامەى مروڧ ھەيە؟

۳. پەيوەندى نىۋان فەلسەفە و زانست

فەلسەفە ۋەك رېبەرىك بۇ زانست :

• فەلسەفە يارمەتيدەرە لە پىناسەكردنى پرسىيارە زانستىيە بنەرەتتىيەكان و پەرەپىدانى چوارچىۋەى تيۆرى بۇ توۋژىنەۋەى زانستى .

- فەيلەسوفەكان باس لە گريمانە و چەمكە زانستییەكان دەكەن، ئەمەش یارمەتیدەرە بۆ پەرەپێدانی زانست بە شیۆهیهکی لۆژیکی و سیستماتیکی .

زانست وەك سەرچاوهیهکی لێكۆلینهوهی فەلسەفی :

- پێشكەوتنی زانستی پرسپاری فەلسەفی نوێ سەبارەت بە سروشت و بوون و زانین دەورۆژپێت .
- دۆزینەوه زانستییەكان بواوە نوێیەكانی شیکاریی فەلسەفی دەکاتەوه.

٤. نمونەى پراکتیکی فەلسەفە و زانست

١. زیرەکیی دەستکرد و ئاکار :

- فەلسەفە یارمەتیدەرە بۆ چارەسەرکردنی ئەو پرسە ئاکارییانەى كە پەيوەندیان بە پەرەپێدان و بەکارهێنانی زیرەکی دەستکردهوه هەیه.

- پرسپارەكان بریتین لە: چۆن مامەلە لەگەڵ ئامێرە زیرەكەكان بکەین؟ ماف و ئەركی رۆبۆتەكان چین؟

٢. بایۆلۆجیای گۆرانیکاری و ئەندازیاری بۆماوهیی :

- فەلسەفە بەشدارە لە مشتومر سەبارەت بە ئاکار و کاریگەرییە کۆمەڵایەتییهكانی ئەندازیاری بۆماوهیی .

- پرسپارەكان بریتین لە: ئایا دەستکاریکردنی جینهكانی مرۆف ئاکارییه؟ سنووری ئاکار ئەزموونه زانستییەكان چین؟

٣. فیزیای و تیۆری کوانتەم :

- فەلسەفە یارمەتیدەرە بۆ روونکردنەوهی تیۆرییە فیزیاییە ئالۆزەكان و تیگەیشتن لە کاریگەرییەکانیان .

• پرسىاره كان برىتىن له: سروسىتى واقىع له ژىر رۆشنايى تيۆرى
كوانتەمدا چىيە؟ چۆن له سەريەككەوتنى كوانتەم تىبگەين؟

ئەنجام :

فەلسەفە و زانست بە شىۆەيەكى ئالۆز و بەرھەمدار كارلىك دەكەن،
فەلسەفە چوارچىۆەيەكى تيۆرى و ئاكار بۆ توپژىنەوہى زانستى دابىن
دەكات، له كاتىكدا زانست بابەتى نوپ بۆ شىكردەنەوہ و لىكدانەوہ بۆ
فەلسەفە دابىن دەكات. ئەم كارلىكە تىگەيشتنمان له جىهان بەرز
دەكاتەوہ و دەبىتە ھۆى پىشكەوتنى گەورە له زانستى مرؤفدا، كە
بەشدارە له پىشكەوتنى شارستانىيەت و بەدەستەينانى خۆشگوزەرانى
مرؤف .

بەشى ھوتەم: فەلسەفە و بەكارھېئانى پراكتىكى

فەلسەفە تەنھا بوارىكى تيۆرى نىيە، بەلكو بەكارھېئانى پراكتىكى ھەيە كە كارىگەرى لەسەر لايەنە جۇراوجۆرەكانى ژيانى رۇژانە ھەيە. فەلسەفە بەشدارە لە بوارە ھەمەچەشەنەكانى وەك ئاكار، سىياسەت، ياسا، پەرۋەردە و چارەسەرى دەرۋونىي، ئەمەش واىكردوۋە كارىگەرىيەكى بەرجەستە لەسەر ژيانى تاك و كۆمەلگەكان ھەبىت. لېرەدا پىداچوونەو بە ھەندىك بەكارھېئانى پراكتىكى فەلسەفە دەكەين :

۱. ئاكارى كارپىكراو

ناسنامە . :

ئاكارى پراكتىكى لىقىكى فەلسەفەيە كە پەيوەندى بە بەكارھېئانى بنەما و تيۆرىيە ئاكارىيەكانەو ھەيە بۇ پرسە پراكتىكىيەكان لە ژيانى رۇژانەدا.

بوارەكانى داواكارى :

- ئاكارى پزىشكى :باس لە پرسە ئەخلاقيەكان دەكات لە پزىشكى و چاودىرى تەندروستى وەك لەباربردن، ئىۆتاناىيا، و چاندنى ئەندامەكانى جەستە .
- ئاكارى بازارگانى :باس لە بنەما ئاكارىيەكانى پەيوەست بە بازارگانى دەكات وەك بەرپرسىارىتى كۆمەلەيەتى كۆمپانىيا، شەفافیەت و دادپەرۋەرى لە بازارگانىدا .
- ئاكارى ژىنگەيى :پەيوەندى بە پرسە ئاكارىيەكانى پەيوەست بە پاراستنى ژىنگە و بەردەوامىي سەرچاۋە سروسىيەكانەو ھەيە .

- ئاكارى تەكنەلۇژيا : باس لە كارىگەريپە ئاكارىپەكانى تەكنەلۇژياى مۇدپرن دەكات وەك زىرەكىي دەستكرد، تايپەتمەندى، و ئاسايشى زانىارى .

نموونهى پراكتىكى :

- پەرەپپىدانى سىياسەتى تەندروستى لەسەر بنەماى بنەماكانى دادپەرورەرى و يەكسانى .
- دانانى رپنمايى ئاكارى بۇ كۆمپانىياكان بۇ ئەوہى خۇيان لە دەست بەسەراگرتنى كار يان دەستكارىكردنى بازار بەدوور بگرن .
- دارشتنى ياساكانى پاراستنى ژىنگە لەسەر بنەماى رەچاوكردنى ئاكارى.

۲. فەلسەفەى سىياسى

ناسنامە :

فەلسەفەى سىياسى لە بنەما فەلسەفەىپەكانى سىياسەت و حكومەت دەكۆلپتەوہ، گرنكى بە چەمكەكانى وەك دادپەرورەرى، ئازادى، دەسەلات و مافەكان دەدات .

بوارەكانى داواكارى :

- دارشتنى سىياسەت : بەكارهپنانى چەمكە فەلسەفەپەكان بۇ رپنمايىكردنى سىياسەتەكانى حكومەت و برپارە سىياسىپەكان .
- رپكخستنى ياساى : كارىگەرى لەسەر پەرەپپىدانى ياسا و ياسادانان .
- مافى مروۇف : بەرگريكردن لە ماف و ئازادىپە سەرەتايپەكانى تاكەكان.

نمونەى پراكتىكى :

- دارشتنى سىستەمى سىياسى كە گەرەنتى دادپەرۋەرى كۆمەلەيتى و يەكسانى بكات .
- پەرەپپىدانى ياسايەك كە مافەكانى مرۆف بپاريزىت و ئازادىيە شارستانىيەكان بەرز بكاتەوہ .
- شىكىردنەوہى سىياسەتەكانى حكومت لە روانگەيەكى فەلسەفەوہ بۆ دىيارىكىردنى رادەى دادپەرۋەرى و دادپەرۋەرىيان .

۳. فەلسەفەى ياسايى

ناسنامە :

فەلسەفەى ياسايى لە سروشتى ياسا و بنەماكانى سىستەمى ياسايى دەكۆلپتەوہ، و بەدواداچوون بۆ پرسەكانى پەيوەست بە دادپەرۋەرى، ياسا و مافەكان دەكات .

بوارەكانى داواكارى :

- لپكىدانەوہى ياساكان : بەكارهينانى چەمكە فەلسەفەيەكان بۆ لپكىدانەوہ و جيبەجىكىردنى ياساكان .
- شىكىردنەوہى بپارەكان : ھەلسەنگاندنى بپارە دادوہرىيەكان لە روانگەيەكى فەلسەفەوہ .
- پەرەپپىدانى سىستەمى ياسايى : پيشكەشكىردنى رينمايى بۆ پەرەپپىدان و باشتكىردنى سىستەمى ياسايى .

نمونەى پراكتىكى :

- پېشكەشكردنى پروونكردنهوهى فەلسەفى لەسەر بېرگە ياسايبهكان بۇ پېشخستنى دادپەروەرى .
- پەرەپېدانى سىستەمى دادوەرى لەسەر بىنەماى بىنەماكانى دادپەروەرى.
- شىكردنهوهى ياسا و سىياسەتە گشتىبەكان بۇ دىارىكردنى گونجاندىان لەگەل بىنەما فەلسەفىبەكان .

۴. فەلسەفەى پەرەروەردە

ناسنامە :

فەلسەفەى پەرەروەردە لە بىنەما فەلسەفىبەكانى فېرکردن و فېربوون دەكۆلپتەوه، و گىرنگى بە ئامانچ و پروگرام و شىوازەكانى پەرەروەردە دەدات.

بوارەكانى داواكارى :

- پەرەپېدانى پروگرام :بەكارهينانى تيورييه فەلسەفىبەكان بۇ پەرەپېدانى پروگرامى پەرەروەردەى كە پېداوېستىبەكانى خويندكاران دابىن بكات .
- ئاراستەكردنى سىياسەتەكانى پەرەروەردەى :كارىگەرى لەسەر سىياسەتەكانى پەرەروەردەى بۇ دىنيابوون لە كوالىتى پەرەروەردە .
- پەرەروەردەى ئاكارى :پېشخستنى بەها ئاكارىبەكان لە سىستەمى پەرەروەردەدا .

نمونەى پراكتىكى :

- دارشتنى پرۆگرامى پەروەردەىى كە ھاندەرى بىر كەردنەوہى رەخنەگرانە و داھىنان بىت .
- پەرەپىدانى سىياسەتى پەروەردەىى كە دەر فەتى يەكسان بۆ ھەموو خويىندكاران مسۆگەر بكات .
- پىشخستنى پەروەردە لەسەر بنەماى بەھا و ئاكار .

۵. فەلسەفە و چارەسەرى دەروونىى

ناسنامە :

فەلسەفە و چارەسەرى دەروونىى لىكۆلىنەوہ لە چۆنىەتى بەكارھىنانى بىرۆكە و تيۆرىيە فەلسەفییەكان دەكەن بۆ دابىنكردنى پشتگىرى و چارەسەركردن بۆ ئەو كەسانەى كە بەدەست كىشەى دەروونىيەوہ دەنالینن .

بوارەكانى داواكارى :

- چارەسەرى فەلسەفى : بەكارھىنانى چەمكە فەلسەفییەكان بۆ يارمەتيدانى تاكەكان لە تيگەيشتن و چارەسەركردنى كىشە دەروونىيەكانيان .
- پشتگىرى دەروونىى : پىشكەشكردنى پشتگىرى دەروونىى لەسەر بنەماى فەلسەفە بۆ باشتكرردنى باشى دەروونىى .
- خۆشيكارىى : يارمەتيدانى تاكەكان دەدات بۆ شىكردنەوہ و تيگەيشتن لە ئەزمونەكانى خۆيان لە روانگەيەكى فەلسەفییەوہ .

نمونەى پراكتىكى :

- پېشكەشكىرىنى كۆبۈنەۋە چارەسەرىيەكان لەسەر بنەماى فەلسەفەى بوونگەرايى بۇ يارمەتيدانى تاكەكان بۇ دۆزىنەۋەى واتا لە ژياناندا .
- بەكارهينانى فەلسەفەى ستۆيك بۇ فيركردنى تاكەكان چۇن مامەلە لەگەل فشار و گرژى دەروونىيدا بكەن .
- پەرەپيدانى بەرنامەكانى پشتگىرىى دەروونىى لەسەر بنەماى چەمكە فەلسەفەىيەكان بۇ بەرزكردنەۋەى تەندروستىى دەروونىى .

ئەنجام

فەلسەفە تەنھا ئاماژە بە تيۆرى نىيە، بەلكو بواريكى پراكتىكىيە كە دەتوانىت بە جىبەجىكردى بنەما فەلسەفەىيەكان بۇ پرسە پراكتىكىيەكان بەشدارىت لە باشتركردنى ژيانى رۇژانەمان. جا چ لە بوارى پزىشكى، بازگانى، ياسا، پەروەردە، يان چارەسەرى دەروونىى، فەلسەفە ئامراز و تيپروانىنەكان پېشكەش دەكات بۇ يارمەتيدانى بنىاتنانى جىهانىكى دادپەروەرتەر و دادپەروەرانەتر .

فەلسەفە لە ژيانى رۇژانەدا

فەلسەفە تەنھا بواريكى ئەكادىمى نىيە، بەلكو بەشىكى دانەبىراۋە لە ژيانى رۇژانەمان. فەلسەفە دەتوانىت رېگاكانمان پېشكەش بكات بۇ تيگەيشتن لە جىهان و مامەلەكردن لەگەل ئالنگارى رۇژانە و بىپاردانى ئاگادارانە و ژيانىكى پىر و اتا تر و پىر لە بەدىهينانى. لىرەدا چەند رېگايەك دەخەينەروو كە فەلسەفە دەتوانىت كاريگەرى لەسەر ژيانى رۇژانەمان ھەبىت :

۱. بىر كىردنەۋەى پەخنە گرانە

ناسنامە :

بىر كىردنەۋەى پەخنەىى بىرىتىيە لە تواناى شىكىردنەۋەى بىرۆكە و دۆخ و ئارگىومىنتەكان بە شىۋەيەكى لۆژىكى و سىستىماتىكى .

بەكارهپنەنى پراكتىكى :

- بىر كىردان : بىر كىردنەۋەى پەخنە گرانە يارمەتتە دەدات بىر يارى باشتىر بەدەت بە ھەلسەنگاندنى وردى بژاردەكان و دەرتەنجامە ئەگەرىيەكان.
- چارەسەركىردنى كىشەكان : دەتوانىت بىر كىردنەۋەى پەخنەىى بەكاربەپنەنىت بۇ شىكىردنەۋەى كىشە ئالۆزەكان و دۆزىنەۋەى چارەسەرى كارىگەر .
- پەيوەندىكىردن : بىر كىردنەۋەى پەخنە گرانە تواناى پەيوەندىكىردنمان بە پوونى و پازىكىردنى كەسانى دىكە بە ئارگىومىنتەكانمان بەرز دەكاتەۋە .

نموونە ۱ :

- شىكىردنەۋەى زانىبارى ھەۋالەكان بە شىۋەيەكى پەخنە گرانە بۇ ئەۋەى زانىبارى ھەلە نەبىت .
- پىش بىر كىردانى ۋەبەرهپنەن بە وردى بژاردە دارايىيەكان ھەلسەنگىنە .
- پىش بىر كىردانى سىياسى بىر لە ئارگىومىنتە جىاۋازەكان بىكەرەۋە .

۲. بەھا و ئاكار

ناسنامە :

ئەخلاق كۆمەللىك بىنەمايە كە پىناسەى ئەو دەكات كە چى راستە و چى ھەلەيە و پىويستە چى بىكەين .

بەكارھىنەنى پراكتىكى :

- پەفتارى كەسى : بەھا ئاكارىيەكان يارمەتىدەرن بۇ پىنمايىكىردنى پەفتارى پۇژانەمان و بىرىردان كە لەگەل بىنەماكانماندا بىگونجىت .
- مامەلەكىردن لەگەل ئەوانى تر : ئاكار يارمەتىدەرمانە بۇ دروستكىردنى پەيوەندى تەندروست و بەردەوام لەگەل كەسانى تر .
- بەرپىسىرىتى كۆمەلەيەتى : بەھا ئاكارىيەكان ھانمان دەدەن بۇ بەشدارىكىردن لەو چالاكىيانەى كە سوود بە كۆمەلگا دەگەيەنن .

نمونه :

- بىرىرىكى ئاكارى بدە سەبارەت بە چۆنىەتى مامەلەكىردن لەگەل دۆخىكى سەخت لە شوپىنى كارەكەت .
- خۇبەخشى لە چالاكىيە كۆمەلەيەتىيەكان بۇ پىشتىگىرىكىردنى ئەو ھۆكارانەى كە باوەرمان پىيان ھەيە .
- پراكتىزەكىردنى دەستپاكى و شەفافیەت لە مامەلەى پۇژانەدا .

۳. بەرپۈەبەردنى فشار و دلەپراوکی

فەلسەفە بەسودەکان :

- ستۆیکیزم : ستۆیکیزم فیّرمان دەکات ئەو شتانه قبول بکەین کە ناتوانین بیگۆرپین و سەرنجمان لەسەر کۆنترۆلکردنى کاردانەوہکانمان بیّت .
- بوونگەرایى : هانمان دەدات بەدوای واتای کەسى لە ژياندا بگەرپین و ئازادى و بەرپرسىاریتی خۆمان لە ھەلبژاردنەکانماندا قبول بکەین .

بەکارھینانى پراکتیکی :

- کۆنترۆلکردنى ۋەلامە سۆزدارییەکان : ستۆیکیزم یارمەتیدەرمانە بۆ پاراستنى ئارامى خۆمان لە بەرامبەر ئالنگارییەکاندا .
- دۆزینەوہى واتا لە ژياندا : فەلسەفەى بوونگەرایى یارمەتیدەرمانە بۆ دۆزینەوہى واتایەکی قوولتر بۆ ژيانمان و زالبوون بەسەر دلەپراوکیى بوونگەراييدا .

نموونه :

- بۆ ئارامبوونەوہ لە دۆخە ستريّسەکاندا مېديتەيشن و بىرکردنەوہى ستۆیک بەکاربھيئە .
- چالاکیى و خولیاکان بدۆزەرەوہ کە ھەست بە واتا و دەستکەوتمان پيىبەخشيّت .
- قبولکردنى بەرپرسىاریتی برپار و کردارەکانمان لەبرى ئەوہى کەسانى تر تاوانبار بکەین .

۴. پەيوەندىيەكى كارىگەر

فەلسەفە بەسوودەكان :

- پراگماتىزم :جەخت لەسەر گرنكى گرنگيدان بە ئەنجامە پراكتىكى و بەسوودەكان دەكاتەوہ لە پەيوەندىكردندا .
- فەلسەفەى زمان :يارمەتيمان دەدات لە چۆنيەتى بەكارهينانى وشەكان بە شيوەيەكى ورد و كارىگەر تيبگەين .

بەكارهينانى پراكتىكى :

- دانوستان :بەكارهينانى ستراتىژى پەيوەندى كارىگەر بۆ بەدەستەينانى ئەنجامە سوودبەخشەكانى ھەردوولا .
- چارەسەرکردنى ناكۆكى :مامەلەكردن لەگەل مەملانىكان بە شيوەيەك كە سەرنجى لەسەر تيبگەيشتن و چارەسەرى پراكتىكى بىت .
- خۆدەرپرپن :بەكارهينانى زمان بە وردى بۆ دەرپرپنى بىرکردنەوہ و ھەستەكانمان بە روونى .

نموونە :

- تەكنىكەكانى گوڭرتنى چالاک بەكاربەينە بۆ تيبگەيشتن لە ديدگاي كەسانى تر .
- دانوستان بە شيوەيەك كە بىتە ھۆى سازشکردن لە شوينى كارددا .
- لە پەيوەندىيە كەسيەكاندا بە روونى و ورد پەيوەندى بكە بۆ ئەوہى لە ھەلە تيبگەيشتن دوور بكەويتەوہ .

۵. بره‌وپیدانی که‌سیی

فلسفه به‌سووده‌کان :

- فلسفه‌هی بوونگه‌راییی :هانمان ده‌دات به‌دوای واتا و به‌رپرسیاریتی که‌سیی له ژیانماندا بگه‌رپیین .
- فلسفه‌هی فی‌ربوونی ته‌واوی ژیان :جه‌خت له‌سه‌ر گرنگی فی‌ربوونی به‌رده‌وام و گه‌شه‌کردنی که‌سیی ده‌کاته‌وه .

به‌کاره‌یینانی پراکتیکی :

- دانانی ئامانجی که‌سیی :به‌کاره‌یینانی بنه‌ما فلسفه‌فیه‌کان بۆ دانانی ئامانجی ژیانی واتادار .
- فی‌ربوونی به‌رده‌وام :هه‌ولدان به‌ره‌و باشت‌کردنی خۆت له‌رپگه‌ی فی‌ربوونی به‌رده‌وام و به‌ده‌سته‌یینانی کارامه‌یی نوخ .
- بیرکردنه‌وه‌ی خۆره‌خنه‌گرانه :به‌رده‌وام هه‌لسه‌نگاندنی خۆت و هه‌ولدان به‌ره‌و باشت‌ربوون .

نموونه :

- پلانی گه‌شه‌پیدانی که‌سی داب‌رپژه‌ که‌ ئامانجی پیشه‌یی و که‌سیی له‌خۆ بگه‌رپیت .
- به‌شداریکردن له‌خولی په‌روه‌رده‌یی و گه‌شه‌پیدان بۆ فراوانکردنی زانیاری و لی‌هاتووویییه‌کانمان .
- بیرکردنه‌وه‌ و بیرکردنه‌وه‌ی ره‌خنه‌گرانه پراکتیزه بکه‌ین بۆ هه‌لسه‌نگاندنی پیشکه‌وتنی که‌سیمان و دیاریکردنی بواره‌کانی باشت‌کردن .

ئەنجام

فەلسەفە ئامراز و شىۋازگەلېك پېشكەش دەكات كە دەتوانن يارمەتيدەرمان بن لە باشتىركردنى كواليتى ژيانى پۆژانەمان لە پېگەي بەرزكردنەوہى بىركردنەوہى پەخنەگرانە، پېنمايىكردنى پەفتارى ئاكارى، بەرپۆوہبردنى فشار، باشتىركردنى پەيوەندىكردن و گەشەپېدانى خۆمان. بە جېبەجىكردنى بنەما فەلسەفەيەكان لە ژيانماندا دەتوانىن ھاوسەنگىيەكى باشتىر بەدەست بەيىنن و ژيانىكى پر لە خۆشى و پرماناتر بژىن .

فەلسەفە و پەروەردە

فەلسەفە پۆلېكى گىرنگ دەگىرپىت لە دارپشتنى پەروەردە بە دابىنكردنى بنەما تىۋورى و ئاكارى و پېنمايى پراكتىكى. فەلسەفەي پەروەردە پرسىيارە بنەپەرتىيەكان سەبارەت بە ئامانجەكانى پەروەردە، شىۋازەكانى وانەوتنەوہ، پىرۆگرام و پۆلى مامۇستا و فىرخواز لە پىرۆسەي فىربووندا دەخاتە پوو. لىرەدا پىداچوونەوہيەك دەكەين كە چۆن فەلسەفە كاريگەرى لەسەر پەروەردە و بوارەكانى بەكارھيىنانى ھەيە .

۱. ئامانجەكانى پەروەردە

فەلسەفە كاريگەرەكان :

- ئايدىيالىزم: جەخت لەسەر گەشەسەندنى دەروون و پۆخ دەكاتەوہ، و پىيى واىە پەروەردە پىويستە سەرنجى لەسەر بەھا و بىرۆكە ھەمىشەيەكان بىت .
- پىيالىزم: گىرنگى بە جىھانى ماددى و زانىيارىي زانستى دەدات، و پىيى واىە پەروەردە پىويستە زانىيارىي بابەتىي و لىھاتوويى پراكتىكى بۆ خويىندكاران دابىن بكات .

- پراگماتیسم: جهخت له سهر ئهزموون و کارلیککردن له گه ل ژینگه ده کاتهوه، و پئی وایه که پهروه ده ده بیټ پراکتیکی و کیشه- ئاراسته بیټ .

به کارهینانی پراکتیکی :

- دیزاینکردنی پرؤگرامه کان که هاوسهنگی له نیوان زانیاری تیوری و کارامه یی پراکتیکیدا هه بیټ .
- دانانی ئامانجی پهروه ده یی که گرنگی به په ره پیډانی بیرکردنه وهی ره خنه گرانه و داهیننه رانه بدات .
- دابینکردنی ژینگه یی فیروون که هاندهری کارلیک و تاقیکردنه وه بیټ.

۲. شیوازه کانی فیروکردن

فلسفه کاریگه ره کان :

- پهروه ده یی پیشکه وتنخوازانه : له فلسفه یی پراگماتیستی وهرگیراوه و جهخت له سهر فیروون ده کاته وه له ریگه یی ئهزموون و پرؤژه وه .
- بونیادگه رایى : جهخت له وه ده کاته وه که فیروون پرؤسه یه کی بنیاتنانی چالاکه که له لایهن فیروخوازوه به پشتبهستن به ئهزمونه کانی پیشووی ئه نجام ده دریت .

به کارهینانی پراکتیکی :

- فیروون و ئهزموونی پراکتیکی له سهر بنه مای پرؤژه به کاربهینه .
- هاندانی خویندکاران بو به شداریکردنی چالاکانه له پرؤسه یی فیروون له ریگه یی گفتوگو و چالاکییه کارلیککاره کانه وه .

• ديزاينکردنى ژينگه‌ى فيربوون كه هاندەرى گەپان و خۆدۆزىنەوہ بىت.

۳. بابەتەکانى پەروەردەيى

فەلسەفە کارىگەرەکان :

- جەوہەرگەرايى :جەخت لەسەر گرنكى زانىاريى سەرەتايى و کارامەيى پيويست دەکاتەوہ بۆ ھەموو خويندکاران .
- بوونگەرايى :گرنكى بە گەشەپيدانى خۆ و تاکايەتى دەدات، و پيى وايە کہ پەروەردە دەبىت ھەلبژاردن و بەرپرسيارىتى کەسيى بەرەوپيش ببات .

بەکارھيئەتە پراکتىكى :

- پەرەپيدانى پرۆگرامەکان کہ دلنيابن لە دابىنکردنى زانىاريى سەرەتايى و کارامەيى گرنكى بۆ خويندکاران .
- ئەو مادانەى خويندن لەخۆ بگرن کہ بىرکردنەوہى رەخنەگرانە و خۆدەرپرین بەرەوپيش دەبەن .
- دابىنکردنى چەندىن بژاردەى پەروەردەيى کہ لەگەل بەرژەوہندى و توانا جياوازەکانى خويندکاراندا بگونجىت .

۴. رۆلى مامۆستا و فيرخواز

فەلسەفە کارىگەرەکان :

- مەوقدۆستى :پيى وايە پەروەردە پيويستە سەرنجى لەسەر پەرەپيدانى تواناي تەواوى مەوى و پيشخستنى ھاسۆزى و تىگەيشتن بىت .

- پېداگوژى پەخنىيى : داواى بەھيژكردى خويىندكاران دەكات لە رېڭگەى بەرزكردنهوهى ھۆشيارى پەخنىيى و تواناى گۆرانكارىيى كۆمەلايەتى .

بەكارھيئانى پراكتىكى :

- بەرزكردنهوهى رۆلى مامۇستا ۋەك رېبەر و ئاسانكارى فيربوون، و نەك تەنھا ۋەك سەرچاوهى زانىارى .
- ھاندانى خويىندكاران بۆ بىركردنهوهى پەخنىگرانە و تواناى شيكردنهوه و بەدەستەيئانى گۆرانكارى كۆمەلايەتى .
- پەرەپيئانى پەيوەندى ھاوبەش لە نيوان مامۇستايان و خويىندكاران بۆ پيشخستنى فيربوونى ھاوبەش .

۵. فەلسەفەى پەرەردەيى و پەرەپيئانى سىياسەتى پەرەردەيى

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- پەرەردەيى لىبرال : جەخت لەسەر پەرەردەيى گشتگير و ھاوسەنگ دەكاتەوه كە ھونەر و زانست و ئەدەب لەخۆدەگرېت .
- فەلسەفەى ديموكراتىك : تيشك دەخاتە سەر بەشدارىكردى ديموكراسى لە پرۆسەى پەرەردە و بەرەوپيشبردنى بەھاكانى ھاوولاتبوون .

بەكارھيئانى پراكتىكى :

- دارشتنى سىياسەتى پەرەردەيى كە پەرەردەيى گشتگير و ھاوسەنگ بەرەوپيش دەبات .
- پيشخستنى بەشدارى كۆمەلگا و ديموكراسى لە برىاردانى پەرەردەيى.

• دەستەبەركردنى يەكسانى و دەرفەتى يەكسان لە پەروەردەدا بۆ
ھەموو خویندكاران .

ئەنجام

فەلسەفە رۆلپكى بنەرەتى دەگىرپىت لە دارشتنى دیدگا
پەروەردەيىھەكان و رېنمايىكردنى پراكتىكەكانى پەروەردەيى. بە
تېكەلكردنى فەلسەفەى جياواز لە پەروەردەدا، دەتوانىن پرۆگرام و
شېوازى وانهوتنەو دەپرېژىن كە پىداويستى خویندكاران دابىن بكات و
فېربوونى كاريگەر و گشتگىر بەرەوپېش ببات. فەلسەفە چوارچۆپەيھەك
دابىن دەكات كە يارمەتيدەرە لە تېگەيشتن لە ئامانج و ئالنگاريىھەكان
پەروەردەيى، ئەمەش وامان ليدەكات كوالىتى پەروەردە باشتر بگەين و
ئامانجە پەروەردەيىھە ھاوسەنگ و بەردەوامەكان بەدەست بەيىنين .

فەلسەفە و تەكنەلۆژيا

فەلسەفە و تەكنەلۆجيا پەيوەنديىھەكى نزيكىان ھەيە، فەلسەفە
رۆلپكى گرنكى ھەيە لە رېنمايىكردن و ھەلسەنگاندنى پيشكەوتنە
تەكنەلۆژيىھەكان لە پروانگەى ئاكارى و فەلسەفيىھەو. لە رېگەى ئەم
كارلپكە، فەلسەفە ھەولدەدات لە كاريگەريىھەكانى تەكنەلۆژيا لەسەر
مرۆف و كۆمەلگا تېبگات، و رېنمايى سەبارەت بە بەكارھيىنانى ئاكارى
تەكنەلۆژيا پيشكەش بكات .

۱. فەلسەفەى تەكنەلۆژيا

ناسنامە :

فەلسەفەى تەكنەلۆژيا لقيكى فەلسەفەيە كە لە سروشتى تەكنەلۆژيا
و كاريگەريىھەكانى لەسەر مرۆف و كۆمەلگا دەكۆلپتەو، جگە لەو پرسە
ئاكارىيانەى پەيوەستن پيىھەو .

پرسىارە سەرەكپپەكان :

- تەكنەلۇژيا چىپە؟
- تەكنەلۇژيا چۆن كاريگەرى لەسەر ناسنامەى مرۆف و كۆمەلگا ھەپە؟
- پەپوھندى مرۆف و تەكنەلۇژيا چىپە؟
- ئەو پرسە ئاكارپانەى پەپوھستىن بە بەكارھپپانى تەكنەلۇژپاوه چىن؟

۲. پرسە ئاكارپپەكان لە تەكنەلۇژپادا

أ. پاراستنى نھپنى و زانىارى

فەلسەفە كاريگەرەكان :

- فەلسەفەى لپبرال :جەخت لەسەر مافى تاكەكان دەكاتەوہ بۆ پاراستنى نھپنى و پاراستنى زانىارى كەسى .
- فەلسەفەى ئاكارى :پرسە ئاكارپپەكان پەپوھست بە كۆكردنەوہ و بەكارھپپانى زانىارىپپەكان لەبەرچاو دەگرپت .

بەكارھپپانى پراكتىكى :

- پەرەپپدانى سىياسەت و ياساكان كە پاراستنى نھپنى كەسى بپارپزن .
- دىزاینكردنى ئەو تەكنەلۇژپاپانەى كە ئاساپشى زانىارى بەرز دەكەنەوہ و لە ھاككردن دەپپارپزن .
- دابپنكردنى شەفافىەت لە چۆنپەتى بەكارھپپانى زانىارىپپە كەسىپپەكان.

ب. زیره‌کیی ده‌ستکرد و ئۆتۆماتیکى

فەلسەفە کارىگەرەکان :

- فەلسەفەى بوونگەرايى : کارىگەريى زیره‌کیى ده‌ستکرد لەسەر ناسنامەى مرووف و واتای ژيان دەکۆلێتەوه .
- فەلسەفەى ئاکارى : پرسە ئاکاییه‌کانى په‌یوه‌ست به‌ په‌ره‌پێدان و به‌کاره‌ینانى زیره‌کیى ده‌ستکرد له‌به‌رچاو ده‌گرێت .

به‌کاره‌ینانى پراکتیکى :

- دامەزراندنى رېنمايى ئاکارى بۆ په‌ره‌پێدانى زیره‌کیى ده‌ستکرد .
- هەلسەنگاندنى کارىگەريى ئۆتۆماتیکىکردن لەسەر هەلى کار و ئابوورى.
- دلنیابوون له‌وهى که سیستەمه‌کانى AI بنه‌ماکانى دادپه‌روه‌رى و بێلايه‌نى په‌یره‌و ده‌که‌ن .

ج. بايوته‌کنه‌لوژيا و ئەندازيارى بۆماوه‌يى

فەلسەفە کارىگەرەکان :

- فەلسەفەى مرووفدۆستى : پرسە ئاکاریه‌کان په‌یوه‌ست به‌ ده‌ستکارىکردنى جینه‌کان و کۆنترۆلکردنى ژيانى بايو‌لوژى له‌به‌رچاو ده‌گرێت .
- فەلسەفەى ئاکارى : ئەو ئاکارانەى په‌یوه‌ستن به‌ به‌کاره‌ینانى بايوته‌کنه‌لوژيا دەکۆلێتەوه .

بەكارھېنەنى پراكتىكى :

- دامەزراندنى سىياسەتى رېڭخراۋەيى بۇ ئەندازىرى بۇماۋەيى و بايۆتەكنەلۆژيا .
- ھەلسەنگاندنى كارىگەريىە كۆمەلایەتى و ئاكارىيەكانى بايۆتەكنەلۆژيا.
- دلنباوون لەۋەى كە بايۆتەكنەلۆژيا بە شىۋەيەك بەكاردەھيىنریت كە رېز لە بەھا مرۆيىيەكان بگریت .

۳. كارىگەريى تەكنەلۆژيا لەسەر كۆمەلگا

ئە. گۆرانى كۆمەلایەتى

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى كۆمەلایەتى : لېكۆلېنەۋە لەۋە دەكات كە چۆن تەكنەلۆژيا كارىگەرى لەسەر پېكھاتەى كۆمەلایەتى و پەيوەنديىە مرۆيىيەكان ھەيە .
- فەلسەفەى سىياسى : كارىگەريىەكانى تەكنەلۆژيا لەسەر دەسەلات و سىياسەت و ديموكراسى دەكۆلېتەۋە .

بەكارھېنەنى پراكتىكى :

- لېكۆلېنەۋە لە كارىگەريى سۆشبال ميديا لەسەر پەيوەنديىە كۆمەلایەتى و سىياسىيەكان .
- شىكردنەۋەى رۆلى تەكنەلۆژيا لە دارشتنى ناسنامەى تاك و گروپى .
- ھەلسەنگاندنى كارىگەرى تەكنەلۆژيا لەسەر ديموكراسى و بەشدارى شارستانى .

ب. پەرۋەردە و فېربوون

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى پەرۋەردەى : لېكۆلېنەۋە لە چۆنىەتى بەكارھېئانى تەكنەلۆژيا لە پەرۋەردە و بەرزكردنەۋەى فېربوون دەكات .
- فەلسەفەى بونىادگەراىى : جەخت لەسەر فېربوونى چالاک و كارلېككارانە دەكاتەۋە بە بەكارھېئانى تەكنەلۆژيا .

بەكارھېئانى پراكتىكى :

- پەرەپېئانى ئامرازى پەرۋەردەى كارلېككارانە لەسەر بنەماى تەكنەلۆژيا بۇ بەرزكردنەۋەى فېربوون .
- بەكارھېئانى تەكنەلۆژيا بۇ بەرزكردنەۋەى دەستراگەيشتن بە خويىندن و دابىنكردنى دەرفەتى فېربوون بۇ ھەموۋان .
- دىزايىنكردنى پرۆگرامى پەرۋەردەى كە لەگەل تەكنەلۆژيا مۆدىرنەكاندا يەكگرتوۋە .

ع. بەردەۋامىي و تەكنەلۆژيا

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى ژىنگەىى : كارىگەرىي تەكنەلۆژيا لەسەر ژىنگە و رېگاكانى بەدەستھېئانى بەردەۋامى دەكۆلېتەۋە .
- فەلسەفەى ئاكارىي : پرسە ئاكارىيەكانى پەيوەست بە بەكارھېئانى سەرچاۋە سروشتييەكان و تەكنەلۆژيا لەبەرچاۋ دەگرېت .

بەکارھېنەن پراكتىكى :

- پەرەپېدەن تەكنەلۆژىيە بەردەوام كە كارىگەرىيە نەرىنيەكانى ژىنگە كەمدەكاتەو .
- پېشخستنى بەكارھېنەن وزەى نوپوۋوۋو ۋ تەكنەلۆژىيە سەوز .
- دانەن سىياسەتتەك كە ھاندەرى بەردەوامى ۋ پاراستنى ژىنگە بېت .

۵. فەلسەفەى داھاتو ۋ تەكنەلۆژىيە

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى پېشبنىكراو : لېكۆلېنەو ۋ ئەگەرەكانى داھاتوۋى پېشكەوتنە تەكنەلۆژىيەكان ۋ كارىگەرىيەكانىان لەسەر مەۋق ۋ كۆمەلگە دەكات .
- فەلسەفەى بوونگەرايى : لېكۆلېنەو ۋ ۋو دەكات كە مەۋقەكان چۆن مامەلە لەگەل گۆرانكارىيە تەكنەلۆژىيەكانى داھاتوۋ دەكەن ۋ خۇيان لەگەلېاندا دەگونجېن .

بەكارھېنەن پراكتىكى :

- سەيركردنى داھاتوۋ بۇ دەستنىشانكردنى ئاستەنگ ۋ دەرفەتەكانى پەيوەست بە تەكنەلۆژىيە .
- پەرەپېدەن ستراتىژىيەكان بۇ خۇ گونجاندىن لەگەل گۆرانكارىيە تەكنەلۆژىيەكانى داھاتوۋ .
- پېشخستنى بېركدنەوۋى رەخنەگرانە ۋ شىكارى فەلسەفەى تەكنەلۆژىيە داھاتوۋ .

ئەنجام

فەلسەفە و تەكنەلۇژيا بە چەندىن شىۋە كارلىك دەكەن بۇ رېنمايىكىردنى پېشكەوتنە تەكنەلۇژىيەكان بەرەو بەكارهينانى ئاكارىي و بەرپرسىارانە. بە تېكەلكردنى فەلسەفە لە شىكىردنەو و پەرەپيدانى تەكنەلۇژيادا، دەتوانىن دلنيا بين لەوہى كە ئەم پېشكەوتنە سوود بە مرۇف و كۆمەلگا دەگەينەن و خۇمان لە مەترسىيە ئەگەرييەكان بەدوور بگرن. فەلسەفە چوارچىۋەيەك دابىن دەكات كە وامان ليدەكات بە شىۋەيەكى رەخنەگرانە بىرىكەينەو و پرسە ئاكارىي و كۆمەلايەتتەيەكانى پەيوەست بە تەكنەلۇژيا شى بەكەينەو، تواناي بەكارهينانى تەكنەلۇژيا بە شىۋەيەكى بەردەوام و بەرپرسىارانە بەرز دەكاتەو .

فەلسەفە و ھونەر

فەلسەفە و ھونەر پەيوەندىيەكى قوول و ئالۇزىيان ھەيە، بەو پىيەى ھەردووكيان ھەولدەدەن بە شىۋازى جياواز بەلام تەواوكەرى ئەزموونى مرۇف تىبگەن و لىكبدەنەو. فەلسەفەى ھونەر پرسىارەكان سەبارەت بە سروشتى ھونەر، ئامانجەكانى، ستانداردەكانى جوانى و ئاكارى پەيوەست بە دروستكردنى ھونەرى دەخاتە روو .

۱. پىناسەى فەلسەفەى ھونەر

ناسنامە :

فەلسەفەى ھونەر لقيكى فەلسەفەيە كە لە سروشتى ھونەر و جوانى و دەربرىنى ھونەرىي دەكۆلپتەو. ئەم فەلسەفەيە ھەولدەدات لە بنەما تيۋوريەكانى ھونەر تىبگات و روونكردنەو لەسەر چۆنيەتى ھەلسەنگاندن و تىگەيشتن لە ھونەر بدات .

پرسپاره سەرەکییەکان :

- ھونەر چییە؟
- چی کاریکی ھونەری جوان دەکات؟
- پەيوەندی ھونەر و سروشتی چییە؟
- ھونەر چۆن کاریگەری لەسەر ئاکاری و کۆمەڵگا ھەیە؟

۲. سروشتی ھونەر

فەلسەفە کاریگەرەکان :

- ئایدیالیزم :پیی وایە ھونەر دەربڕینی بیروۆکە و بەھا بالاگانە، و لە واقعی ماددی تێدەپەرپیت بۆ گەیشتن بە راستییە قوولەکان .
- ریالیزم :جەخت لەو دەکاتەووە کە ھونەر دەبیت راستگۆیانە رەنگدانەوی واقعی بیت و ئەزموونەکانی مروۆف بە شیوہیەکی سروشتی دەربڕپیت .
- بونیادگەرایی :پیی وایە ھونەر پرۆسەییەکی بیناسازی چالاکە کە پەيوەستە بە کارلیکی ھونەرمەند لەگەڵ کەرەستە و تەکنیکەکان .

بەکارھێنانی پراکتیکی :

- لیکۆلینەوہ لە بەرھەمە ھونەریەکان لە روانگەیی فەلسەفە جیاوازەکانەوہ بۆ دیاریکردنی سروشت و واتاکانیان .
- ھەلسەنگاندنی بەرھەمە ھونەریەکان بە پشتبەستن بە رادەیی گەیشتن بە ئامانجە فەلسەفییە جیاوازەکان .
- دارپشتنی پرۆگرامی پەرودەیی کە فەلسەفەیی جیاواز تێکەڵ دەکات بۆ تێگەیشتنیکی قوولتر لە ھونەر .

۳. پېوهرهکانی جوانکاری

فلسفه کاریگه‌ره‌کان :

- جوانیناسی کلاسیک : پیی وایه جوانی له ریژه و هوسه‌نگیدایه .
- جوانیناسی مؤدیرن : جهخت له‌سه‌ر سوپژیکتیقیهت ده‌کاته‌وه له قه‌درزانی جوانی و پیی وایه جوانی له ئەزموونی که‌سیدایه .
- جوانیناسی پۆستمؤدیرن : پرسیار له چه‌مکه نه‌ریتییه‌کانی جوانی ده‌کات و پیی وایه هونه‌ر ده‌توانی‌ت وروژینهر و نانهریتی بی‌ت .

به‌کاره‌ینانی پراکتیکی :

- شیکردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه هونه‌ریه‌کان له پروانگه‌ی ستاندارده جیاوازه‌کانی جوانکارییه‌وه .
- پیشخستنی هۆشیاری له گرنگی ئەزموونی که‌سی له قه‌درزانی هونه‌ردا .
- هاندانی داهینان و تاقیکردنه‌وه له داهینانی هونه‌ریدا .

۴. هونه‌ر و ده‌ربرین

فلسفه کاریگه‌ره‌کان :

- ده‌ربرینخوازی : پیی وایه هونه‌ر ده‌ربرینی هه‌ست و هه‌ستی ناوه‌وه‌ی هونه‌رمه‌نده .
- فۆرمالیزم : گرنگی به‌فۆرم و توخمه بینراوه‌کان ده‌دات له هونه‌ردا نه‌ک ناوه‌پۆکی سۆزداری .

- ھېماسازى : دەبىنىت ھونەر بۇ دەربىرنى بىرۆكە و چەمكە قوولەكان ھېما بەكار دەھېنىت .

بەكارھېنانى پراكتىكى :

- لېكۆلېنەوہ لە بەرھەمە ھونەرپەكان بۇ ئەوہى تېبگەيت كە چۆن ھەست و بىرۆكەكان دەرئەبىرن .
- ھەلسەنگاندنى بەرھەمە ھونەرپەكان لەسەر بنەماى ھاوسەنگىيان لە نىوان فۆرم و ناوہرۆكدا .
- بەرزكردنەوہى تېگەيشتنىكى قوول لە ھېما و ماناكان لە ھونەردا .

۵. ھونەر و ئاكار

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى ئاكارى : سەيرى پەيوەندى نىوان ھونەر و ئاكار دەكات و لېكۆلېنەوہ لەوہ دەكات كە ھونەر چۆن كارىگەرى لەسەر بەھا ئاكارىپەكان ھەيە .
- فەلسەفەى رەخنەيى : لېكۆلېنەوہ لە چۆنيەتى بەكارھېنانى ھونەر دەكات وەك ئامرازىك بۇ گۆرپانكارى كۆمەلايەتى و رەخنەى سىياسى .

بەكارھېنانى پراكتىكى :

- شىكردنەوہى بەرھەمە ھونەرپەكان لە روانگەيەكى ئاكارەوہ بۇ ديارىكردنى كارىگەرىپەكانيان لەسەر بەھا كۆمەلايەتپەكان .
- ھاندانى ھونەر كە بەشدارە لە ھۆشيارى و رەخنەى كۆمەلايەتى .
- پەرەپېدانى سىياسەت بۇ پشتگىرىكردنى ھونەر كە بەھا ئاكارىي و ئەرىنىپەكان بەرەوېپېش دەبات .

6. كارىگەرى ھونەر لەسەر كۆمەلگا

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى كۆمەلگەى : لىكۆلېنەۋە لەۋە دەكات كە چۆن ھونەر كارىگەرى لەسەر پەيوەندىيە كۆمەلگەى تىيەكان و ناسنامەى كەلتورى ھەيە .
- فەلسەفەى سىياسى : رۆلى ھونەر لە سىياسەت و دەربرىنى پرسە كۆمەلگەى تىيەكان دەكۆلېتەۋە .

بەكارھىنانى پراكتىكى :

- لىكۆلېنەۋە لە كارىگەرى بەرھەمە ھونەرەكان لەسەر ناسنامەى كەلتورى و كۆمەلگەى تىيە .
- شىكردنەۋەى رۆلى ھونەر لە پىشخستنى گىتوگۆ و لىكتىگەيشتن لە نىۋان كەلتورى جىاۋازەكاندا .
- پشتگىرى ھونەر كە بەشدارى سىياسى و كۆمەلگەى تىيە بەرەۋپىش دەبات .

7. ھونەر و تەكنەلۇژىا

فەلسەفە كارىگەرەكان :

- فەلسەفەى تەكنەلۇژىا : كارىگەرى تەكنەلۇژىا لەسەر داھىنانى ھونەرى و دەربرىنى ھونەرى دەكۆلېتەۋە .
- فەلسەفەى ژىنگەيى : سەيرى كارىگەرى ھونەر دەكات لەسەر ھۆشيارىيى ژىنگەيى و بەكارھىنانى تەكنەلۇژىا لە ھونەرە ژىنگەيىەكان .

به کارهينانى پراكتيكي :

- شيگردنه وهى ئه و كاره هونهرىانهى كه تهكنه لوژيا به شيوازى داهينه رانه به كارده هين .
- ليكولينه وه له كاريگه رى تهكنه لوژيا له سهر پرؤسهى داهينه رانه و ده رپرپنى هونهرى .
- پيشخستنى ئه و هونهرانهى كه تهكنه لوژيا به كارده هين بؤ زيادكردنى هوشيارى ژينگه يى .

ئەنجام

فەلسەفە چوارچۆپوهىهكى دەوله مەند بؤ تىگه يشتن و هەلسەنگاندنى هونەر دابىن دەكات، ئەمەش وامان ليدەكات بە قوولى قەدرى داهينه رى هونهرى بزاني و له كاريگه ريبه كانى له سهر تاك و كۆمه لگا تيبگه ين. به تيكه لكردنى فەلسەفە جياوازەكان له تويزينه وهى هونهردا، دەتوانين تىگه يشتنى ره خنه گرانه و قەدرزاني جوانكارى بؤ به ره مه هونهرىه كان بهرز بكه ينه وه، ههروه ها هانده رى هونەر بين كه به شداره له هوشيارى و گۆرانكارى كۆمه لايه تى. فەلسەفە و هونەر به شيوه يهك كارليك ده كەن كه ئەزموونى مرؤييمان بهرز ده كاته وه و تىگه يشتنمان له جيهانى ده وروبهرمان قوولتر ده كاته وه .

گرنگى فەلسەفە له جيهانى هاوچەر خدا

له جيهانىكى پر له تهكنه لوژيا و گۆرانكارى خپراى كۆمه لايه تيدا، فەلسەفە وهك ياريبه كى جه وهه رى له رپنماييكردنى تىگه يشتن و بيركردنه وه دا ده مي ني ته وه. ليره دا چەند خاليك ده خه ينه روو كه تيشك ده خه نه سهر گرنگى فەلسەفە له سه رده مى مؤديرن :

۱. بیرکردنه‌وه‌ی په‌خنه‌یی و شیکاری :فلسفه فی‌رمان ده‌کات چۆن بیرکردنه‌وه‌ی په‌خنه‌یی و شیکردنه‌وه‌ی بیروکه و چه‌مکه‌کان به شیوه‌یه‌کی سیستماتیکی. ئەم توانایه له مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل ئاسته‌نگه ئالۆزه‌کان و له تیگه‌یشتن له کیشه کۆمه‌لایه‌تی و ته‌کنه‌لۆژییه‌کانی قوولتردا زۆر گرنگه .

۲. گه‌ران به‌دوای واتا و ئامانج :فلسفه چوارچیوه‌یه‌ک بۆ گه‌ران به‌دوای واتای راسته‌قینه‌ی ژیان و بیرکردنه‌وه له ئامانجه راسته‌قینه‌کانی مروّف دابین ده‌کات. ئەمه‌ش یارمه‌تیده‌ره بۆ رینماییکردنی هه‌لبژاردنی که‌سیی و بریاردانی ئاکاریی .

۳. مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل هه‌مه‌جۆریی و جیاوازی :له جیهانی‌کدا که گه‌واهیده‌ری هه‌مه‌جۆرییه‌کی گه‌وره‌ی به‌ها و که‌لتوو‌ره‌کانه، فلسفه یارمه‌تیده‌ره له تیگه‌یشتن له جیاوازییه‌کانی نیوان مروّفه‌کان و په‌ره به‌گفتوگۆ و هاوکاری نیوان کۆمه‌لگا جیاوازه‌کان ده‌دات .

۴. دابینکردنی چوارچیوه‌یه‌کی ئاکاریی و یاسایی :فلسفه به‌شداره له په‌ره‌پێدانی بنه‌ما و یاسای ئاکاری که ژیا‌نی خه‌لک به‌رپۆه‌ده‌به‌ن و مامه‌له‌کانیان له‌گه‌ل یه‌کتر و له‌گه‌ل ژینگه‌دا ریکده‌خه‌ن .

۵. پشتگیریکردن له داهینان و گۆرانکاری :له ریکه‌ی شیکاریی په‌خنه‌گرانه و بیرکردنه‌وه‌ی لۆژیکیه‌وه، فلسفه هانی داهینان و گۆرانکاریی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌رینی ده‌دات، که به‌شداره له پیشکەوتن و گه‌شه‌سەندنی کۆمه‌لگا‌کان .

۶. کارلیککردن له‌گه‌ل ته‌کنه‌لۆژیا و زانست :فلسفه یارمه‌تیده‌ره له ئاراسته‌کردنی پیشکەوتنی ته‌کنه‌لۆژیا و زانستی به‌ره‌و به‌کاره‌ینانی ئاکاری و به‌رپرسیارانه، و له تیگه‌یشتن له کاریگه‌رییه‌کانی ئەم پیشکەوتنه له‌سه‌ر مروّف و ژینگه .

۷. بەرزکردنەوہی ھۆشیاریی خود و کۆمەلایەتی :فەلسەفە یارمەتی تاکەکان دەدات ھۆشیاریی خۆیان و جیھانی دەوروبەریان پەرەپێبدەن، ئەمەش توانای خۆگونجاندن لەگەڵ گۆرانکاری و فشارەکانی ژيانی پۆژانەدا بەرز دەکاتەوہ .

ئەنجام

بە کورتی فەلسەفە ئامرازێکی گرنگە لە جیھانی ھاوچەرخدا کە بەشدارە لە ئاراستەکردنی تیگەیشتن و بێرکردنەوہ و تواناکانی مرۆف بەرز دەکاتەوہ بۆ مامەلەکردن لەگەڵ ئەو ئالنگارییانە گەورانەیی کە لە ژيانی پۆژانەیدا پووبەرپووی دەبێتەوہ و بۆ دارشتنی داھاتووێھکی باشتر بۆ ھەمووان .

دریژەدان بە خویندن و تیگەیشتن لە فەلسەفە

دریژەدان بە لیکۆلینەوہ و تیگەیشتن لە فەلسەفە لە جیھانی ھاوچەرخدا گرنگییەکی زۆری ھەیە و لێرەدا چەند خالیکی دەخەینەرپوو کە ئەم گرنگییە دەخەنەرپوو :

۱. قوولکردنەوہی تیگەیشتنی رەخنەگرانە :لیکۆلینەوہ لە فەلسەفە یارمەتی قوولکردنەوہی تیگەیشتنی رەخنەیی دەدات و بێرکردنەوہیەکی قوول لە پرسە ئالۆزەکان دەدات، ئەمەش وا دەکات تاکەکان بە وردی کیشەکان شی بکەنەوہ و چارەسەری داھینەرانەر پێشکەش بکەن .

۲. پەرەپێدانی توانا ھزریەکان :خویندنی فەلسەفە بە گونجاو دادەنریت بۆ پەرەپێدانی تواناکانی خویندەوہ و نووسین و بێرکردنەوہی رەخنەگرانە، کە کارامەیی سەرەکیی لە بواری جیاوازەکانی ژيانی کەسیی و پیشەیی .

۳. تېگەيشتن له دەروونی مروّف: فەلسەفە يارمەتيدەرە له تېگەيشتنىكى قوول له دەروونی مروّف و پرسە بنەرەتتيهکانى ژيانى وهك خۆشهويستى و مردن و ئازار، ئەمەش يارمەتيدەرە بۆ بنياتنانى پەيوەندى باشتەر لهگەل ئەوانى تر و تېگەيشتنىكى قوولتر له هەست و هەستەکان .

۴. کارليککردن لهگەل گۆرانکاریه کۆمەلایهتتيهکان: له ژير پۆشنایى گۆرانکاریه کۆمەلایهتى و کەلتوورتيه خيړاكاندا، خويندنى فەلسەفە يارمەتيدەرە بۆ تېگەيشتن له کاریگەريهکانى ئەم گۆرانکاریانه و مامەلهکردن لهگەليان به شيوهيهكى کاریگەرتەر و به تېگەيشتن .

۵. دابینکردنى چوارچۆپوهيهكى ئاکارى و ئايدیۆلۆژى: فەلسەفە سەرچاوهيهكى گرنگە بۆ دابینکردنى چوارچۆپوهيهكى ئاکارى و ئايدیۆلۆژى که له رېگەيهوه تاکەکان دەتوانن به بيرکردنەوتەر هەلسەنگاندن و پېنمايى برپاره کەسى و پيشهيهيهکانى خۆيان بکەن .

۶. بەشداريکردن له تېگەيشتنى کەلتوورى: به خويندنەوهى فەلسەفە، تاکەکان دەتوانن کارليک لهگەل کەلتووره جياوازهکاندا بکەن و له دیدگا جۆراوجۆرهکان تيبگەن و ريزيان ليبگرن، ئەمەش بەشداره له دروستکردنى پردى ليکتيتيگەيشتن و هاوکارى نيوان گەلان .

۷. هاندانى داهيئان: فەلسەفە يارمەتى هاندانى داهيئان دەدات، چونکه هاندەرى بيرۆکهى نوخ و تاقیکردنەوهى داهيئەرانە له بواره جياوازهکانى زانست و هونەر و تەکنەلۆژيادا .

ئەنجام

بە كورتى دەتوانرېت بلىين بەردەوامى خويندن و تىگەيشتن لە
فەلسەفە تواناكانى تاك بۇ بىرکردنەوہى قوول و مامەلەکردن لەگەل
ئالنگارى ئالۆز لە ژيانى رۆژانە و پيشەييدا بەرز دەكاتەوہ، ئەمەش
بەشدارە لە بنیاتنانى تىگەيشتن و كۆمەلگەى پيشكەوتووتر .

تېرامان لە داھاتووى فەلسەفە و ھونەر

بىرکردنەوہ لە داھاتووى فەلسەفە و ھونەر پيويستى بە بىرکردنەوہ
لەو گۆرانكارىيە قوولانەى كە لە كۆمەلگا و جيھاندا بە گشتى روودەدەن.
دەتوانرېت چەند لاينەئىك لەبەرچا و بگيرېت كە كارىگەرييان لەسەر ئەم
دوو بوارە ھەيە :

۱. تەكنەلۆژيا و زيرەككى دەستکرد :

○ لە فەلسەفەدا: چاوەروان دەكرېت پرسىارى نوخ سەبارەت بە
زيرەككى دەستکرد و ئاكار و كارلېكى مرؤف و ئامير
وروژينرېت. ھەروەھا رەنگە فەلسەفە لە چوارچيۆھەيەكى
تەكنەلۆژى پيشكەوتوودا باس لە بابەتەكانى وەك ھۆشيارى
و سوپزىكتىقيەت بكات .

○ لە ھونەردا: زيرەككى دەستکرد دەتوانرېت بىيئە ھۆى
دروستکردنى فۆرمى نوپى ھونەرى ديجىتالىي. ھونەر
بەردەوام دەبيت لە گونجاندن لەگەل ئامرازە تەكنەلۆژىيە
نوپىيەكان، وەك واقىعى زيادكراو، دەرگای نوخ بۇ داھينان و
دەربرين دەكاتەوہ .

۲. جيھانگىرى و ھەمەجۆرىي كەلتورى :

○ لە فەلسەفەدا: فەلسەفە بەردەوام دەبيت لە پەيوەندىکردن
لەگەل پرسە جيھانىيەكانى وەك دادپەروەرىي كۆمەلایەتى،

مافی مرؤف، و فره كهلتورى. جيهانگيرى دهتوانيت ببيتته هوؤى يهكتربرينى بيروكه فلهسيفيهكانى كهلتووره جياوازهكان، كه گفتوگوؤى فلهسفى جيهانى بهرز بكاتوهه .

○ له هونهدا: هونهرمهندان بهردهوام دهبن له وهرگرتنى ئيلهام له كهلتووره جوراوجورهكان، بهشدارى دهكهن له دروستكردنى هونهر كه رهنگدانهوهى كارليكى نيوان كهلتووره جياوازهكانه. ئهمهش دهتوانيت ببيتته هوؤى نويبوونهوهى شيوازه هونهريهكان و سهرههلدانى رهوتى هونهرى نوؤ .

۳. پرسه ژينگهيهكان :

○ له فلهسفهدا: باسهكان دهربارهى فلهسفهى ژينگهيهى و ئاكارى بهردهوامى زياد دهكات. فلهسفهكه ههولدهدات تيپروانين و چارهسهرهكان بو چارهسهرکردنى ئاستهنگه ژينگهيهيهكانى جيهانى پيشكەش بكات .

○ له هونهر: هونهر دهتوانيت رؤل بگيرپت له هوئشارکردنهوهى خهلك له پرسه ژينگهيهيهكان و پيشكەشکردنى تيپروانينيكى داهينهرانه بو كيشه ژينگهيهيهكان. هونهرهكان بهردهوام دهبن له دهبرپينى نيگهرانى ژينگهيهى و لهوانهيه كهرهسته و تهكنيكه بهردهوامهكان بهكاربهينن .

۴. گورانكاريه كوومهلايهتى و سياسيهيهكان :

○ له فلهسفهدا: گورانكاريه كوومهلايهتى و سياسيهيهكان دهتوانن ببنه هوؤى سهرلهنوؤ سهرکردنهوهى زورپك له چهمكى فلهسفهى، وهك دادپهروهرى و ئزادى و ديموكراسى. بزووتنهوه كوومهلايهتويهكان دهتوانن فلهسفهى نوؤ

دروست بکەن کە سەرنجیان لەسەر یەكسانی و مافەکان
بێت .

○ لە هونەردا: هونەر بەردەوام دەبێت لە رەنگدانەوهی
گۆرانکارییە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان، جا لە رێگەی
نارەزایەتی هونەرییەوه بێت یان پشتیوانی لە بزووتنەوه
کۆمەڵایەتیەکان. هونەر بەردەوام دەبێت وەک ئامرازێک بۆ
دەربرینی ئالنگاری کۆمەڵایەتی و هیواکان .

۵. پەرۆردە و توێژینەوه :

○ لە فەلسەفەدا: پەرۆردە فەلسەفی دەبێت خۆی لەگەڵ
گۆرانکارییە مۆدێرنەکاندا بگونجێت، گرنگی بە پەرەپێدانی
تواناکی بێرکردنەوهی رەخنەیی و شیکاری خۆپێدکاران
بدات. توێژینەوهی فەلسەفی دەتوانێت بەشداری بکات لە
پێشکەشکردنی تیروانینیکی نوێ کە یارمەتیدەرە لە
تیگەشتن و رێنماییکردنی کۆمەڵگا .

○ لە هونەردا: دامەزرێوە پەرۆردەییەکانی هونەر وەک ناوەندی
داهێنان و داهێنان دەمێننەوه. پێویستە نەوه نوێیەکانی
هونەرمەندان هان بدرێن بۆ گەران بەدوای ئامرازی نوێ و
داهێنەرانی بۆ دەربرین .

بە گشتیی ئایندهی فەلسەفە و هونەر رەنگدانەوهی ئالۆزی و
ئالنگاری سەردەمی مۆدێرنە. ئەم دوو بوارە بە بەردەوامی کارلێککردن
لەگەڵ گۆرانکارییەکان دەتوانن تیروانینیکی نوێ و چارەسەری
داهێنەرانی پێشکەش بکەن کە بەشداری لە گەشەپێدانی کۆمەڵگا و
باشترکردنی کوالیتی ژیان.